

de Helling

NR 3 · HERFST 2010 · €6,50 · kwartaalblad voor linkse politiek

ik

thema:
democratisering

jij

wij

THEMA: DEMOCRATISERING

Ons zelfbestuur⁶

Om het democratische gehalte – Herman Meijer

Kies voor de liberale democratie¹³

GroenLinks vast in oud ideaal – Simon Otjes en Tom Louwerse

Plato in Nederland¹⁶

Interview met Mark Bovens – Lonneke Bontinck en Erica Meijers

Leve de personendemocratie!¹⁸

De kloof tussen theorie en praktijk – Dick Pels

Elite en Media²³

Directe toegang tot kiezers – Matthijs Leendertse en Noor Huijboom

Groene democratisering in de provincie²⁴

Vernieuw het middenbestuur – Harmen Binnema

Verbeter Brussel, begin in Den Haag²⁸

Over het democratische gat – Bas Eickhout

Democratie in Afrika³¹

Vijftig jaar onafhankelijkheid – Stephen Ellis

Waarom populistisch kunstbeleid ongelijk heeft³⁴

Veelstemmigheid in de kunst – Joost Smiers

Links en de formatie³⁸

Het kabinet van de opgestoken middelvinger – Marius Ernsting

Lessen in directe democratie⁴⁰

Een Zwitserse reactie op Wilders – Andreas Gross

DE HELLING DIGITAAL > 43 & www.dehelling.net

Gemopper in de democratische leegte

Brood en spelen in Vogelaarwijken – Mandy Ridderhof de Wilde

Veertig jaar democratisering

Had Joop Den Uyl gelijk? – Noortje Thijssen

BEELDBIJDRAGE

Schoonmakers in actie⁴⁶

Een campagne van ontwerpers Marnix de Klerk en Nina Mathijssen

RUBRIEKEN

Verder lezen en kijken 42

WB berichten 44

Menno Hurenkamp uit Moskou 45

'You can't stop the children of the revolution' – onder deze titel organiseerden Arno en Sanne Bleeker begin september op het festival 'The Great Wide Open' op Vlieland een strandmanifestatie met spandoeken. Foto's van Philippe McIntyre.

Omslagbeeld: uit de serie 'Aangerakt', Mark Schalken (met dank aan mijn lichtvoetige Ami)

jaargang 23 · nr 2 · zomer 2010

Losse nummers: € 6,50

Jaarabonnement: € 24,50

Jongerenabonnement (t/m 27): € 12,50

Gironummer: 6990899 t.n.v. tijdschrift de Helling.

Niet voor 1 januari opgezegde abonnementen

worden automatisch voor één jaar verlengd.

ISSN 0922-0119

HOOFDREDACTIE Erica Meijers

REDACTIE

Natasja van den Berg

Marijtte Deters

Iris van Domselaar

Bas Eickhout

Marius Ernsting

Farid Tabarki

Olav Velthuis

ONTWERP & BEELDREDACTIE

Mark Schalken / de Ruimte ontwerpers

DRUK Drukkerij Raddraaiër

PAPIER 100 % recycled

UITGEVER Stichting Wetenschappelijk

Bureau GroenLinks

REDACTIEADRES

Postbus 8008, 3503 RA Utrecht

tel 030 239 99 07

dehelling@gmail.com

www.dehelling.net

WIKKEL Jack van Mildert namens Bureau

Groei Door Stilstand (sap@worldmail.nl)

Stem des volks

Hoeveel vrijheid heb 'ik' om te leven zoals ik wil? Hoe leven 'wij' met elkaar samen als iedereen een ander leven voor het beste houdt? Wat willen 'zij' die anders zijn dan 'wij' en wie ben 'jij' eigenlijk, dat 'ik' rekening met je moet houden? Is er nog zoiets als een 'wij'? of wordt het vooral 'wij' tegen 'zij'?

Het volk van 'demos' in het woord democratie is allang geen eenheid meer – en nooit geweest ook, al riepen linkse bewegingen in de jaren zeventig en tachtig met graagte slogans na als *Amandla!* En 'El pueblo unido jamás será vencido!' Het linkse populisme dat verkondigde dat de macht aan het volk gegeven moest worden, is in de problemen gekomen. Want allengs verloren linkse partijen de band met 'het volk' – en dat betekent dan de onderkant van de samenleving, de mensen met weinig kansen en weinig invloed van wie links de spreekbuis wilde zijn. Linkse politici werden meer en meer deel van de hoogopgeleide elite en de onderkant van de samenleving – althans het witte deel ervan – lijkt zich tegenwoordig beter te herkennen in de slogans van rechtse populistten.

Z

Twee foto's uit het archief van Peter Valckx

i Het 'wij' uit het oude linkse democratische ideaal bleek te romantisch en nu worstelen we met een samenleving die in verschillende opzichten verscheurd dreigt te raken tussen 'wij' en 'zij', waar het 'ik' niet meer weet bij welk 'wij' het hoort en waar een 'jij' nooit vanzelfsprekend deel uitmaakt van een 'wij'. De democratische idealen moeten kortom opnieuw onder de loep genomen worden en daartoe doen we in deze special van de Helling een poging met vragen als: wie heeft nu eigenlijk de macht in dit land? Zijn zelfbestuur en participatie nog houdbare concepten? Moet het accent verlegd worden naar de rechtstaat en een nieuwe structurering van de bestuurslagen in Nederland? Welke rol speelt Europa en wat valt er te leren van vijftig jaar jonge democratie in Afrika, waar het Westen ooit onstuitbaar zijn idealen verbreidde?

'Ik' geloof niet in een vanzelfsprekend 'wij', maar wel in een samenleving waar vertrouwen bestaat tussen verschillende soorten 'wij's en 'zij's, die op eigen wijze dromen, van elkaars dromen kennis nemen en daarover op een wijze debatteren en ruziën zonder dat er bloed vloeit; dat 'ik' en 'zij' en 'wij' daardoor veranderen zodat er een land ontstaat dat er nu nog niet is, dat altijd in wording is en waarin alles steeds op de helling moet en kan. En waarin 'jij' ook graag wil wonen.

Erica Meijers

Ons zelf

Democratisering is een mooi ideaal, maar is Nederland nog wel een democratie? En zo nee, wat betekent dat dan? Het draait om besturen en bestuurd worden, het gebrek aan georganiseerd vertrouwen en het verschil tussen vertegenwoordigen en belichamen. Het draait om het algemeen belang, solidariteit en burgerschap. Maar uiteindelijk gaat het om de vraag: is er nog sprake van 'ons' bestuur?

Midden op de linker foto: voormalig GroenLinks kamerlid Ab Harrewijn bij de bouw van 't Groene Sticht, een bijzonder woonerf in de Utrechtse vinex-wijk Leidse Rijn (2000). Omdat er vaak verzet ontstaat tegen opvangplekken voor daklozen, bedacht Harrewijn een nieuw woonerf: een combinatie van daklozenopvang in zelfbeheer, studentenflats, een Emmaus, een restaurant waar mensen met een verstandelijke beperking werken, én duurdere twee-onder-een-kap-woningen voor 'gewone' gezinnen. Vanaf de start legde bewoner en fotograaf Annemieke Vink het sociale leven vast.

Dat Nederland een democratie is geldt wel als een feit. We leven in een vrij land, nietwaar? Deze notie van democratie laat geen gradaties toe, ze berust op de formele kenmerken van het stelsel waarin de belangrijke openbare functies via verkiezingen worden vervuld en iedereen mag zeggen wat hij vindt. Er is ook een andere notie van democratie, die uitgaat van de groundbetekenis: dat het volk zichzelf regeert. Aan deze notie zijn wel gradaties te ontleen. Een toestand kan er min of meer op lijken en dus meer of minder democratisch zijn.

De vraag óf we een democratie zijn werd door Frank Ankersmit recentelijk nog in *De Groene Amsterdammer* met nee beantwoord. Volgens hem zijn we helemaal geen democratie, maar een 'electieve aristocratie'. Dat we bestuurd worden door mensen op wie we eenmaal in de vier jaar mogen stemmen, maar in de tussentijd, in bestuurstermen geredeneerd, nergens over gaan, dat zegt al genoeg. Daarbij komt dat die bestuurders feitelijk uit een kleine groep worden gerekruteerd, de 'aristoi' die ons regeren. En dan zijn bovendien nog lang niet alle openbare functies verkiesbaar. Noch het staatshoofd, noch de Commissarissen der Koningin, burgemeesters, rechters of officieren van justitie worden verkozen. Om voor die functies in aanmerking te komen moet je tot die toplaag behoren waarin 'men elkaar de bal toespeelt'.

Laat ons dit beeld voornamelijk voor waar aannemen, als het aan de feiten ligt valt er immers niet veel tegenin te brengen. Dan zijn er vervolgens veel vragen te stellen. Zoals: willen we onszelf wel besturen? Het zou goed kunnen zijn dat de meeste mensen liever goed bestuurd worden dan zelf te besturen. Het is onder de huidige omstandigheden bijvoorbeeld in veel gemeenten heel lastig om volksvertegenwoordigers te vinden. Dit schaaft zelfs aantoonbaar de kwaliteit van het openbaar bestuur. Bovendien is slechts twee procent van het Nederlandse electoraat partijlid, terwijl partijen toch vrijwel de enige bronnen zijn die politieke bestuurders voortbrengen. Misschien vinden de meeste burgers, ook als ze hoger zijn opgeleid, het leveren van commentaar een stuk aantrekkelijker dan besturen. Het enorme aantal twitteraars, bloggers en columnisten wijst daar wel op.

Als we niet in een democratie leven ligt een tweede vraag voor de hand: hebben populistten gelijk? Zijn wij gewone mensen het slachtoffer van een elite die onze belangen verkwaanselt? Mijn antwoord zou zijn: de kruimel gelijk die populistten hebben bij de vaststelling van de feitelijke toestand valt in het niet bij de kilo's ongelijk die ze stoppen in de oplossing van het probleem.

bestuur

Niettemin wijst hun succes wel op de omvang van dat probleem. Ons stelsel van vertegenwoordiging lijdt inderdaad aan erosie. Dat heeft alles te maken met de ontzuiling en dus met het verdwijnen van verbanden waarin vertegenwoordigers en vertegenwoordigden elkaar treffen. Er is weinig onderlinge communicatie over doelen en middelen en perspectief. Er is weinig op georganiseerde overeenstemming gebaseerde onderlinge herkenning. Er is met andere woorden weinig georganiseerd vertrouwen meer. Wat Wilders hier tegenoverstelt is geen verbetering. Integendeel, Wilders vertegenwoordigt niemand dan zichzelf. Zijn politieke eenmansbedrijf *belichaamt* wel veel: de gevoelens, frustraties en verwachtingen, misschien zelfs de hoop, van honderdduizenden. Maar belichaming is iets anders dan vertegenwoordiging. Niemand kan Wilders een boodschap meegeven, niemand kan hem om de behartiging van zijn belangen vragen, niemand kan hem houden aan zijn programma, niemand kan hem ter verantwoording roepen.

Tussen haakjes: dat is ook een reden om bij de wet op partijfinanciering tegen geld voor de PVV te zijn. De belastingbetaler moet niet verplicht meebetalen aan iemand die hij nergens ter verantwoording kan roepen, iemand die niet eens een partij heeft waarvan hij lid zou kunnen worden. Het argument dat die burger als het hem niet bevalt op een ander kan stemmen, reduceert de kiezer tot consument en ondermijnt zijn burgerschap.

De verschuiving van 'vertegenwoordiging' naar 'belichaming' past in een gemedialiseerde wereld. Het is normaal geworden om op iemand te stemmen die je 'van de televisie' kent. Dat is anders dan te stemmen op iemand die van jouw kerk is of die net als jij uit de vakbeweging voortkomt. Laat staan op iemand die een programma uitvoert waaraan jij ook zelf hebt meegewerkt. De medialisering kan grote politieke betekenis krijgen wanneer er een scherpe scheiding is tussen de 'producenten' en de 'consumenten' van politiek. Dan vergroot ze het belang van 'beeldende macht' tegenover de ideologische macht waarin politieke partijen traditioneel hun kracht vinden. In de manier waarop Wilders profiteert van deze tendens is hij zeer bij de tijd.

Zelfbestuur

Vertegenwoordiging is in de grond plaatsbekleding. De vertegenwoordigde zegt tegen zijn vertegenwoordiger: ga jij in mijn plaats naar die vergadering. Dat doet hij in vertrouwen en in de verwachting terug te horen wat de resultaten zijn. Politiek bestuur dat op dit principe berust zal voor zijn draagvlak altijd afhankelijk zijn van de kwaliteit van de vertegenwoordiging –

dat wil zeggen van de relatie tussen vertegenwoordigden en vertegenwoordigers.

Volgens Aristoteles is de burger iemand die beurtelings bestuurt en bestuurd wordt. Vertegenwoordigers en vertegenwoordigden rouleren dus. Dit klinkt vandaag de dag als een ideaal en geenszins als een realiteit. De realiteit is eerder dat we enerzijds onderdanen zijn die de rol van consument, commentator en kiezer hebben, en dat we anderzijds een kaste van politici hebben die zichzelf aanvult uit een beperkte voorraad. Met Ankersmit kunnen we vervolgens concluderen dat dit niet de naam van democratie verdient. Hierbij wil ik twee kanttekeningen maken. De eerste is dat er meer bestuur is dan alleen het openbaar bestuur en meer machtsuitoefening dan alleen openbare machtsuitoefening. Er gebeurt in onze maatschappij heel veel, met de participatie van velen, wat de vorm van ons bestaan en samenleven vergaand bepaalt maar niet tot de politiek wordt gerekend. In de zeggenschap die burgers daarmee hebben over de inrichting van hun individuele en collectieve bestaan zou de nodige compensatie kunnen zitten voor een gebrek aan politieke vertegenwoordiging.

Een tweede kanttekening betreft de ruimte voor verbetering. Want ook als Ankersmit gelijk heeft valt er nog wel iets te zeggen over het *democratische gehalte* van het systeem – iets wat Ankersmit overigens ook doet. In de eerste plaats scheelt het nogal hoevél burgers te kiezen hebben. Welke functies zijn verkiesbaar en welke niet. En ook uit welke variëteit aan partijen kan men kiezen, en levert dat reële alternatieven op. En uit welke variëteit aan personen. Heb je als kiezer enkel de keus tussen drs. A en drs. B of doet drs. P ook mee? En wellicht nog een enkeling die geen doctorandus is.

In de tweede plaats is er de al aangerode vraag hoezeer er sprake is van reële vertegenwoordiging. Zijn er momenten waarop kiezers hun vertegenwoordiger kunnen spreken, is er discussie geweest over het programma op basis waarvan die persoon gekozen is, is er ergens de gelegenheid geweest tot vorming van gemeenschappelijke en gedeelde denkbeelden over waar het heen moet? Is er een behoorlijke verantwoording zijdens de vertegenwoordigers? Wat hebben zij met hun mandaat gedaan, waarover zijn compromissen gesloten en wat zijn die waard? Is er van de kant van de vertegenwoordigden sprake van participatie in meningsvorming, machtsvorming en beleidsvorming. Zijn voor al die belangrijke momenten gelegenheden gecreëerd en is er dus wederzijdse betrokkenheid georganiseerd?

Hoe meer zulke vragen positieve antwoorden krijgen, des te

dichter we komen bij het leidende principe achter de democratie, namelijk dat de *mensen zichzelf* besturen. Dit principe draait om de vraag naar het *politieke zelf* van 'de mensen': wie zijn de *mensen zelf*, wie zijn die burgers die de volkswil tot uiting brengen, in welke formatie treden zij op, hebben ze een 'zelf' dat tot besturen en/of bestuurd worden in staat is? Zijn ze doelmatig gegroepeerd of louter een verzameling manipuleerbare enkelingen? Hierop zijn naar gelang de situatie heel verschillende antwoorden mogelijk. Ik neem drie voorbeelden uit mijn eigen bestuurspraktijk als wethouder waarin vertegenwoordiging, verantwoording en participatie een verschillende rol spelen en ook het antwoord op de vraag *wie de mensen zelf zijn* verschilt. Het gaat achtereenvolgens over het aanwijzen van monumenten, het onderbrengen van daklozen en het steunen van straatgroepen.

Aristocratisch gehalte

Bij het *aanwijzen van monumenten* zorgt het gemeentebestuur voor een beschrijving van het object, stelt het de eigenaar in kennis en organiseert besluitvorming in de raad. In veel gevallen (zoals in het geval van drie bankgebouwen op de Blaak in Rotterdam uit de vroege wederopbouwperiode) gebeurt dit op initiatief van de verantwoordelijke wethouder, na enige discussie in het college en in de raad. In andere gevallen (bijvoorbeeld dat van de met sloop bedreigde Bergsingelkerk) ligt er een brief van burgers met het verzoek tot aanwijzing.

De wethouder vertegenwoordigt het bestuur, de wet en belanghebbenden. Hij verantwoordt zich namens het bestuur en de wet jegens tijdgenoten, maar ook jegens het voorgeslacht – die aan het object heeft meegebouwd, er heeft gewerkt of er klant of kerkganger is geweest – en het nageslacht, dat al of niet de kans krijgt nog van het object te genieten en ervan gebruik te maken.

Van participatie is bij monumenten soms sprake. In Rotterdam bestond een tijdlang een Comité Wederopbouw, in gevallen als de Bergsingelkerk waren burgers betrokken bij voortgezet gebruik. Ook ontfermen krakers zich wel eens over een object en dragen zo bij aan de aanwijzing tot monument en behoud. In de praktijk gaat het om kleine, selecte groepjes die soms niettemin zeer invloedrijk kunnen zijn. In algemene zin moet van monumentaanwijzing worden gezegd dat het aristocratische gehalte hoog tot zeer hoog is.

Bij het *onderbrengen van daklozen* ligt het initiatief meestal bij het gemeentebestuur. In Rotterdam was dat na de sluiting van het beruchte Perron Nul eind 1994 ook het geval. Een verdubbeling van de dag- en nachtopvang was het doel. De voorzieningen kwamen gespreid over de gehele stad, maar dit werd niet zonder

slag of stoot bereikt.

De verantwoordelijk wethouder vertegenwoordigt in dit geval het bestuur, de wet en belanghebbenden. De direct belanghebbenden zijn de daklozen die overdag en 's nachts een veilige plek moeten hebben. Indirect belanghebbend zijn de omwonenden van de te realiseren voorziening, die meestal vinden dat de voorziening overal mag komen behalve bij hen in de buurt. De wethouder verantwoordt zich jegens de raad en tegenover de omwonenden. Er is dus sprake van participatie. Die is in de aanvang meestal negatief gemotiveerd. In de praktijk blijkt ze wel degelijk constructief te kunnen werken, met de grootste tegenstanders van het begin als de grootste steunpilaren van de voorziening aan het eind.

De direct belanghebbenden zijn slecht georganiseerd. Zij leggen voornamelijk als lijdend voorwerp enig gewicht in de schaal. De indirect belanghebbenden zijn vaak in korte tijd goed georganiseerd geraakt.

Bij het onderbrengen van daklozen is het aristocratische gehalte tamelijk hoog, zij het dat in de zelforganisatie van omwonenden democratische vormen meekomen. Op enkele plaatsen in Nederland bestaan ook voorzieningen voor daklozen die grotendeels in zelfbeheer worden onderhouden.

Bij het *steunen van straatgroepen* gaat het politiek bestuur een verbond aan met actieve bewoners. Het Rotterdamse voorbeeld is de Opzoomerbeweging. Op dit moment tellen meer dan 2000 straten in de stad een straatgroep die voor minimaal één activiteit per jaar garant staat en die het straatnetwerk levend houdt.

De wethouder vertegenwoordigt in dit geval slechts het bestuur en de belanghebbende straatbewoners, niet de wet. Er is geen regel die het steunen van straatnetwerken voorschrijft. Hij verantwoordt zich jegens de raad en betrokken bewoners. De raad behoort te weten waar activiteitengeld aan wordt besteed en waar opbouwwerk wordt ingezet. De betrokken bewoners moeten kunnen krijgen waar ze recht op hebben. Participatie is in dit geval het uitdrukkelijke doel.

De *mensen* verwerven zich een *zelf*. Hun organisatie is het eigen belang waar het om draait. In de praktijk zie je dat straatnetwerken allerlei taken op zich nemen om het sociale leven goed te houden. Ook treedt er zelfprofilering van straten op. Sommige presenteren zich als 'kindvriendelijk', andere als 'kunstzinnig' of 'muzikaal', weer andere als 'milieuvriendelijk'. Ook de bewoners moeten zich verantwoorden als ze gebruik maken van publieke middelen. Dat kunnen ze doen voor de deelgemeenteraad wanneer die daarom vraagt. Ze kunnen ook bewoners van andere straten meenemen in hun activiteiten of hen wijzer maken over hoe je zo iets opzet.

In het geval van het steunen van straatgroepen door het

gemeentebestuur is het aristocratische gehalte gering en zelfs potentieel afwezig. De bewonersactiviteiten en hun prioriteitstelling zijn leidend. Versterking van de 'basis' is het doel en het effect.

Kastevorming

Het perspectief van de eerste taak, het aanwijzen van monumenten, is het publieke debat over het *algemeen belang*. Wat het algemeen belang is staat niet vast. In het geval van monumenten kan dit zitten in de waarde van historische referenties of in het behoud van unieke kunsthistorische kwaliteiten. Zonder een maatschappelijk debat krijgt het algemeen belang geen vorm. Door middel van debat wordt een bodem van gemeenschappelijkheid geschapen waarop burgers elkaar kunnen vinden. Het algemeen belang kan dus ook worden gezien als een gemeenschapstichtend oriëntatiepunt. Er zijn politicologen die menen dat er niet anders dan een 'stapeling van deelbelangen' bestaat. Mij lijkt dat een lichtzinnige redenering. Ze verspeelt de maatstaf waaraan alle deelbelangen zich moeten kunnen afmeten en ze verspeelt ook de essentie van het publieke domein. Er ligt onmiskenbaar een algemeen belang in een toegankelijk publiek domein, de kwaliteit van procedures, een werkend rechtssysteem, een veilige omgeving, kortom: het behoud van de democratische rechtsstaat, maar ook in een gezond milieu, goed onderwijs en kanselijkheid.

Het perspectief van de tweede taak, het onderbrengen van daklozen, is het organiseren van *solidariteit*. Solidariteit berust op erkenning van andermans situatie als een die tot een gedeelde werkelijkheid behoort. Bekendheid met en erkenning van de ander als medeburger is het politieke doel. Dit betekent het vinden van de gemeenschappelijkheid in de basis van rechtsgelijkheid – bij alle feitelijke onderlinge verschillen. Solidariteit is de brug tussen gelijkheid en diversiteit. Je kunt niet van gewone burgers het besef verwachten dat iedereen, dus ook zichzelf, dakloos kan worden – al valt daar veel voor te zeggen. Maar je mag wel van ze verwachten dat ze diegenen die hun dak kwijt zijn niet ook hun recht op een fatsoenlijk bestaan onzeggen.

Het perspectief van de derde taak, het ondersteunen van straatgroepen, is ruimte maken voor *burgerschap*. Burgerschap is de publieke kant van de persoon. Deze kant kan sociaal worden geoefend, maatschappelijk gepraktiseerd en politiek geëffectueerd. In het voorbeeld van de straatgroepen gebeurt het eerste in contact met de burens, het tweede in het vormgeven van het collectieve domein (hun straat) en het derde daar waar georganiseerde bewoners het openbaar bestuur aanspreken op zijn verantwoordelijkheid – vanuit hun eigen verantwoordelijkheid. In sociaal opzicht is dit burgerschap het cement van de samenleving. In politiek opzicht is het de bloedsomloop, de

zuurstofvoorziening van de democratie.

Deze drie perspectieven zijn onmisbaar als het gaat om het democratische gehalte van het openbaar bestuur, maar ook om de democratische gezindheid van de (stads- of staats)burgers. De democratie wordt bedreigd door versmalling en zelfopsluiting van de politieke kaste, maar evenzeer door de verenging van burgerschap tot de bescherming van individuele privébelangen – door 'vermarkting' van het burgerschap. Nog maar dertig jaar geleden namen aanmerkelijk meer burgers deel aan de politiek, in ieder geval door partijlidmaatschap. Ook was het soort burgers dat bijvoorbeeld in gemeenteraden te vinden was veel gevarieerder dan nu, qua opleiding en inkomensklasse. Politiek is veel technischer geworden, verambtelijkt. Dat maakt dat grote delen van de bevolking, niet alleen laag opgeleiden, de politiek aan 'anderen' overlaat die men kennelijk meer bij dat eigenaardige bedrijf vindt passen dan zichzelf. Zo werkt men kastevorming bij die anderen in de hand. En de gedepolitiseerde burger kan vervolgens de overheid alleen nog zien als een verzekeringmaatschappij die snel moet leveren, daar betaalt hij immers belasting voor.

Deze verhouding is problematisch. Wanneer er geen politiek 'wij' van burgers is wordt de politieke kaste niet uitgedaagd om zich naar buiten te keren. En omgekeerd, wanneer alle burgers uitsluitend van zichzelf uitgaan werken zij in de hand dat hun geregeerders hetzelfde doen.

Het populisme is de lachspiegel (of de huilspiegel?) van onze democratie. Een verschijnsel dat mensen massaal aanmoedigt om over 'ze' te praten die de schuld van alle sores hebben, wijst op een schrijnend gebrek aan eigen verantwoordelijkheid. Kennelijk hebben grote delen van het electoraat niet het gevoel, of de mogelijkheid of de omstandigheden, dat ze iets kunnen doen aan wat hen bekneelt. Zij zien geen kans of hebben geen trek om de wereld die zij met anderen delen ook mee te dragen. En als ze zich al wel voor iets in hun directe omgeving inzetten, dan zien ze dit absoluut niet in het verlengde van een inzet voor het openbaar bestuur. Dat niveau blijft hun vreemd.

Wanneer we ons zorgen maken over het democratische gehalte van onze – stedelijke, landelijke, Europese – samenleving gaat het wat mij betreft om de vraag of *het bestuur* voor de bevolking als haar eigen zaak geldt – of dat het vooral de zaak van anderen is. De kwestie van directe of vertegenwoordigende democratie is daaraan ondergeschikt. Beide kunnen een invulling hebben die het burgers mogelijk maakt om op verschillende niveaus van 'ons bestuur' te spreken.

In de drie lokale taken die ik boven als voorbeeld van bestuursverantwoordelijkheid heb genoemd zit in oplopende gradatie de mogelijkheid voor burgers om zich politieke verant-

woordelijkheid toe te eigenen c.q. voor het politieke bestuur om verantwoordelijkheid naar burgers te delegeren. Er zijn vaak genoeg aanleidingen voor een bestuur om de bevolking actief te betrekken bij de vraag naar het algemeen belang. Niet alleen bij monumenten, ook bij de planning van grote beeldbepalende objecten, bestemming van gronden of grote infrastructurele ingrepen kan dat de aangewezen weg zijn. Wanneer men burgers als de dragers van het democratische stelsel wil blijven beschouwen, dan zal men moeten zorgen dat ze tot actief dragerschap in staat zijn, vooral bij kwesties die iedereen raken.

Bij het organiseren van solidariteit is de kwestie van het burgerschap zelf nog meer aan de orde. Hervreiding van inkomens en het corrigeren van kansongelijkheid door onderwijs is sinds de uitvinding van de verzorgingsstaat een staatszaak, maar waar het gaat om eenzamen, nieuwkomers, richtingzoekende pubers, dolende ouders of botsende leefstijlen tussen burens, is een verwijzing naar de staat niet het eerste en zeker niet het enige antwoord. De Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) gaat met recht uit van het zelforganiserend vermogen van de samenleving. De wet zegt niet met zoveel woorden dat haar bedoeling is om de verzorgingsstaat te democratiseren, maar dat zelforganiserende vermogen zal in realiteit moeten worden omgezet. Het effect zal zijn dat de matig gecontroleerde macht van grote instellingen plaats maakt voor veel meer kleinschalige zorg in zelfbeheer. Dit hoeft niet de vorm te krijgen van een markt vol individueel vaardige burgers die hun zorg op maat inkopen. Het kan ook leiden tot collectieve arrangementen in zelfbeheer en, voor zover men aanspraak maakt op publieke middelen, met een publieke verantwoording op maat.

Daarmee kom ik op het derde perspectief, ruimte maken voor burgerschap. Dit perspectief roept in een liberale omgeving snel twee vrijheden in herinnering: die van ondernemen en die van meningsuiting. En in een communitaristische context gaat het bij burgerschap al gauw om regels en fatsoen. Mij interesseert het meest de republikeinse traditie waarin de vrijheid van vereniging en vergadering de belangrijkste associatie is. Dat mensen zich – ook buiten de privésfeer! – in vrijheid kunnen verenigen voor bepaalde, gemeenschappelijk vast te stellen doelen, dat is in onze geschiedenis een enorme sprong voorwaarts. Dat ze op een dergelijke manier zelfs een heel land kunnen besturen, dat was de grote ontdekking van de Amerikaanse revolutie. Het is ook de zin van onze politieke partijen. Verenigingen van staatsburgers zijn het in de eerste plaats. Geen staatsorganen, zoals tegenwoordig wel lijkt te worden gedacht door 'gewone mensen'. En ook geen achterbannen van politieke leiders, zoals de media het gewoonlijk zien.

Het perspectief van burgerschap is de maatschappelijk-politieke organisatie van onderop in 'geschaalde verantwoor-

delijkheid'. Het kan werken op de schaal van de straat, de buurt, de wijk, de stad, het land, het werelddeel. Op elke schaal kunnen burgers naargelang hun vermogens verantwoordelijkheid nemen. Op elke schaal kan het algemeen belang gezocht en gediend worden. Op elke schaal kan solidariteit georganiseerd worden.

Rechtsorde

Ik ben uitgegaan van lokale voorbeelden. Voor het lokale niveau, de stad(staat), is de democratie uitgevonden. Daar kan ze in hoge mate 'direct' zijn. Naar boven toe nemen allengs afvaardiging en vertegenwoordiging de plaats van directe democratie in. Ook als wij onze minister-president mochten kiezen en in een correctief referendum nu en dan een besluit corrigeren, zouden we nog goeddeels door indirect gekozenen worden geregeerd. Toch kunnen zulke maatregelen het democratisch gehalte op de nationale schaal verhogen, op voorwaarde dat het debat over het algemeen belang wordt gevoerd. Zonder een *democratische cultuur* blijven referenda, nieuwe participatievormen en andere verkiezingsstelsels loze gebaren. Democratische partijen moeten ingaan tegen de gesel van het hedendaagse subjectivisme waarin elke mening hetzelfde gewicht heeft en een gesprek over het algemeen belang onmogelijk is. Voor een referendum pleiten is niet hetzelfde als 'roept-u-maar' bepleiten. Het betekent aansturen op democratische meningsvorming, uitwisseling van gedachten en weloverwogen beslissen. Aan zo'n cultuur kunnen partijen werken, maar ook gemeentebesturen, regering en publieke omroep.

Op het hoogste schaalniveau vinden onderwijl dingen plaats die voor de perspectieven van algemeen belang, solidariteit en burgerschap vol belofte zijn. Mij valt in ieder geval op dat de internationale rechtsorde al enkele decennia in opmars is. Ondanks alles wat er mis gaat neemt de effectiviteit van de Verenigde Naties, het Internationaal Gerechtshof en het Internationaal Strafhof toe. Dit geldt nog meer op het Europees continent waar ook individuele burgers een beroep op het Hof in Straatsburg kunnen doen. Ze weten die weg daadwerkelijk te vinden. Interventies die door staten dertig jaar geleden nog als 'inmenging in binnenlandse aangelegenheden' werden beschouwd moeten ze nu gedogen. In het geval van Nederland zelfs krachtens de grondwet, die de internationale rechtsorde boven de nationale stelt.

Waar het gaat om het organiseren van solidariteit werkt het toenemende besef van onderlinge afhankelijkheid wereldwijd sterk. Het was te zien bij de tsunami, bij de aardbeving in Haïti en ook bij het wereldkampioenschap voetbal in Zuid-Afrika. Ineens voelen allerlei gewone burgers zich betrokken bij het lot van anderen die het aanmerkelijk slechter hebben getroffen. Kosmopolitisme verliest in hoog tempo zijn elitaire karakter.

Waar het gaat om burgerschap biedt het Europese project een traag, maar kansrijk perspectief. Hoe jonger de inwoners van Europa en, toegegeven, hoe beter opgeleid ze zijn, des te gemakkelijker zien ze zich als EU-burger die van zijn rechten en mogelijkheden gebruik maakt. Het Europese project is de basis waarop miljoenen Europeanen rationeel met elkaar verbonden zijn in een perspectief van vrede, mensenrechten en duurzame ontwikkeling. Aan die drie perspectieven ontleent het project zijn ratio en zijn legitimiteit. Die drie zijn ook de maatstaf waaraan de burgers zijn succes mogen afmeten – een succes waartegen gekreun over Brusselse regelzucht al gauw kleinzielig afsteekt.

=

1 Je leven tot nu toe

→ Welke mensen zijn belangrijk voor jou? Denk aan je familie, vrienden, relatie.

- Ben je wel eens gepest?
- Heb je foto's of film van toen je klein was?
- Als je aan vroeger denkt, wat komt er dan als eerste in je op?

5 Voor jezelf zorgen

→ Waar heb je hulp bij nodig? Denk aan wassen, aan- en uitkleden.

- Kies je zelf wat je aantrekt?
- Vraag je om hulp als dat nodig is? Hoe doe je dat?
- Koop je je eigen kleding en toiletpullen?

6 Voor je huis of kamer zorgen

→ Kan de deur van je huis of kamer op slot? Vind je dat fijn?

- Waar heb je hulp bij nodig in het huishouden? Denk aan schoonmaken, eten koken, boodschappen doen.
- Kun je zelf zeggen wie er in jouw huis of kamer mag komen?
- Vind je dat je leuke spullen in je huis of je kamer hebt?

3 Je gevoel en emoties

- Voel je je veilig?
- Voel je je serieus genomen door anderen?

→ Kan je goed over je gevoelens praten?

- Voel je je gelukkig?

9 Met je lijf omgaan

Wil je graag meer weten over seksualiteit?

Heb je een vaste vriend of vriendin (relatie)?

Kan je goed praten over je eigen lichaam? Met wie doe je dat het liefst?

- Vind je jezelf mooi?

8 Je gedrag

- Ben je verlegen? Of juist niet?
- Vinden mensen jou aardig?
- Doe je graag dingen met mensen? Of liever alleen?

→ Zou je anders willen zijn?

10 Geloof

→ Ga je naar de kerk of naar een moskee?

- Gaan anderen serieus met jouw geloof om?
- Praat je wel eens over ziek zijn of dood gaan?
- Vind je het belangrijk om te bidden? Wanneer doe je dat?

7 Met anderen omgaan

→ Kan je goed nee zeggen tegen iemand als je iets echt niet wilt?

- Met wie ga je graag om?
- Nodig je wel eens iemand bij jou thuis uit? Hoe doe je dat dan?
- Doe je activiteiten (club, uitgaan, sport) met mensen uit de buurt?

4 Je gezondheid

- Gebruik je medicijnen?
- Wat moeten anderen weten over jouw gezondheid?

→ Doe je aan sport?

- Let je op je gezondheid? En waarom vind je dat belangrijk?

2 De toekomst

- Hoe woon je nu? Of wil je het anders?
- Vind je dat mensen moeten omgaan?
- Kan je met de computer omgaan? Of heb je daar iets van wilt?

→ Als je zou mogen doen wat je dan het liefste wilt, wat zou dat alles zijn?

Kaarten uit een spel voor mensen met een verstandelijke beperking die in een zorginstelling of begeleid zelfstandig wonen. Om aan de praat te raken: wat voor leven wil je leiden en wat voor hulp heb je daarbij nodig?

Mei 1968, demonstratie in Bonn tegen de 'Notstand' wetgeving. Een foto van Oscar van Alphen (Nederlands Fotomuseum)

het rode boekje voor scholieren

Het rode boekje voor scholieren stamt uit 1970 en 'is in voortdurend overleg met leerlingen samengesteld door een werkgroep van kritische leraren, bestaande uit Claartje Hülsenbeck, Jan Louman en Anton Oskamp'. (Uitgeverij A.W. Bruna en Zoon, omslag Dick Bruna)

Het is hard nodig dat de opvattingen waarop onze maatschappij nu gebouwd is veranderen. Omdat school en maatschappij één zijn, moeten we de strijd voor deze veranderingen ook binnen de scholen brengen. In de eerste plaats wordt dan de school zelf misschien zinvoller en beter voor allen die er werken. Maar het voornaamste is dat we op die manier meevchten voor verandering in deze maatschappij. Iedereen kan dat het beste doen op de plaats waar hij werkt, dat is in jouw geval de school. Stel dat je weerstand gaat bieden aan het systeem van wedijver en gehoorzaamheid waarin de school je probeert te laten meelopen. De schoolleiding zal in het algemeen zeggen dat zij geen bezwaar heeft tegen kritiek, 'als het maar fatsoenlijk gebracht wordt'. Daarmee bedoelen ze dan 'volgens onze spelregels'. Als je dat doet, speel je hun spel mee, maar zij spelen al veel langer en beter dan jij. Daarom moet jij degene zijn die uitmaakt wat en hoe er gespeeld wordt. Als je tegenpartij, de schoolleiding en later je baas, dat 'onfatsoenlijk' vindt, is het mogelijk dat je ze op een zwakke

plaats geraakt hebt en dat je op de goede weg bent. Je komt hierdoor misschien in moeilijkheden. Je kans op een diploma komt in gevaar. In plaats van rust komt er onzekerheid, maar toch moet je verder gaan, want:

*Nieuwe ideeën
zijn door niemand
tegen te houden!*

Kies voor de

de Helling
13
herfst 2010

Het denken over democratisering binnen GroenLinks is blijven steken in het participatie-ideaal uit de jaren zeventig, hoewel dat niet meer klopt met de praktijk. De partij moet een andere weg inslaan.

GroenLinks is voortgekomen uit de democratiseringsbewegingen van de jaren zestig en zeventig. De vier partijen die in 1989 GroenLinks vormden waren een direct product van deze bewegingen of waren hier sterk door gevormd. Dus toen de partij in 1991 haar doelstellingen formuleerde, was het niet opmerkelijk dat ze als eerste streefde naar "een democratische rechtsstaat, waarin individuele vrijheden zijn gewaarborgd en alle ingezetenen gelijke politieke rechten hebben". Sindsdien heeft het denken binnen GroenLinks over democratisering echter vrijwel stilgestaan. Nog steeds echoot GroenLinks in haar nieuwe programma van uitgangspunten "het democratisch ideaal van gelijke zeggenschap voor iedereen" uit de jaren zeventig. De samenleving is in de laatste twintig jaar echter radicaal veranderd: een grote groep burgers wordt steeds cynischer over de politiek en maatschappelijke tegenstellingen worden steeds sterker. De praktische voorstellen van GroenLinks op het gebied van democratisering zijn wel veranderd, maar de visie op democratie bleef achter. Dit is de GroenLinkse democratieparadox: de kampioenen van vrije meningsvorming en medezeggenschap houdt zelf welhaast dogmatisch vast aan mantra's over participatie uit de jaren zestig.

Tradities

In het veelzijdige debat over democratie kunnen sinds de achttiende eeuw ruwweg twee tradities onderscheiden worden. In de populistische democratische traditie (*popular democracy*) staat directe participatie

centraal. Typische exponenten van deze stroming, die teruggaat op de Atheense democratie, zijn Rousseau en Spinoza. Het centrale idee is dat mensen zelf invloed moeten uitoefenen op beslissingen die hen aangaan. Volkssoevereiniteit is de enige legitieme basis voor besluitvorming. Het volk – in de praktijk de meerderheid van het volk – heeft het absoluut voor het zeggen. De macht van het volk wordt niet beperkt door grondwettelijke principes die individuele rechten zouden kunnen beschermen tegen de 'tirannie van de meerderheid'. Volkssoevereiniteit kan op twee manieren worden vormgegeven. Eén manier is om mensen zelf mee te laten beslissen over zaken die hen aangaan. Dat kan door referenda, burgerinitiatieven en inspraakrondes, maar ook door inspraak via ondernemingsraden of medezeggenschap op scholen. Besluitvorming moet zo dicht mogelijk plaats vinden bij de burgers. Zo kunnen burgers direct participeren in het politieke proces: *participatiedemocratie*. Een andere manier is om burgers directe invloed te geven over de verkiezing hun leiders. Dat kan door burgers te laten stemmen over de verkiezing van burgemeesters, rechters, het staatshoofd of de regeringsleider en door hen meer invloed te geven op de samenstelling van het parlement via voorkeursstemmen of districten. Hierbij staat de vraag centraal wie er moet regeren: *personendemocratie*. De laatste tien jaar zien we in toenemende mate een verschil tussen rechtse populistische voorstanders zijn van personendemocratie en linkse partijen die het ideaal van de participatiedemocratie voorstaan. Slechts één partij, D66,

Nabijven, wegkomen. Hier heeft de leraar zelf ook lust van. Het is vaak bedoeld om je te isoleren of om met je te praten. Griep je kerk om de leraar aan jouw kant te krijgen.

De kler uit stromen. Het betekent dat de leraar je eigenlijk niet aan kan en het de directeur verder op haar knippen. Soms moet je karweitjes doen: vegen, afwassen, gangen schuimken. Protesteer of weiger dit soort dienstbetoon. Overals is er vaak boodschepjes naar zijn vrouw, zijn tas dragen, het bord uitvegen, de deur opendoen. Hij doet het ook niet voor jou.

Schermen. Als je geschorst wordt, moet er een brief naar je ouders gestuurd worden. Eigenlijk zou je het recht moeten hebben hem te lezen.

Schermen kan hoogstens voor enkele dagen gebeuren. En het vaak achter elkaar.

Van school sturen. Als ze vinden dat je te lastig bent, word je weggevoerd van school. Verwijderd. Tegen verwijderden of schermen kan je meestal weinig bezinnen. Er zijn vrijwel geen vaste regels voor en je weet dus nooit van tevoren of het zal gaan gebeuren of niet. Ook hier heeft de schoolleiding vrij spel. Leerlingen, leraren, ouders zouden er over moeten medebeslissen als dit iemand overkomt.

FORTE DEMOCRATIE! EEN SCHOOL VAN DE TOEKOMST

De oudercommissie, het parlement op school en de schoolkrant zijn allemaal in het leven geroepen om de echte democratie op school tegen te houden. Het zijn zoethoudertjes in dienst van de maatschappij.

- Veel leerlingen en enkele leraren willen een andere echt democratische school waar:
- De schoolraad van leerlingen, leraren en ouders alle beslissingen neemt.
- De leraren horendel worden door de schoolraad.
- De leerlingen zelf bepalen wat ze willen leren, hoe en met wie.
- Ieder in zijn eigen tempo en op zijn eigen wijze werkt.
- Ieder zelf de groep kiest waar hij in wil zitten.
- Het werk door de hele werkgroep van leerlingen en leraren wordt horendel.
- De leerlingen zelf de sfeer bepalen.
- Ruimtes aanwezig zijn om te praten, te discussiëren, te spelen, te rozen, te lachen, te sporten, met je vrienden te werken.

Dit klinkt natuurlijk allemaal erg mooi maar vergis je niet:

De democratische school zal alleen kunnen bestaan in een maatschappij die zich bevrijd heeft van het kapitalisme.

"Een echte opvoet in de mens"

De democratische school is er niet. Nog lang niet.

Sommige leraren proberen in de bestaande scholen democratisch te geven.

- Zij weigeren 'orde te houden'.
- Zij weigeren straf te geven.
- Zij geven alleen huiswerk in overleg met de leerlingen.
- Zij dwingen niemand om op te letten.
- Zij laten de leerlingen praten, lopen, rozen, smoeven en vinden hoe en waar ze willen, net als zij zelf doen.
- Zij overleggen met de leerling over de zijden.
- Zij overleggen met de klas over het verloop van de les.
- Zij stellen daarom een klassenraad in. Het blijft natuurlijk schipperen. Het klinkt eigenlijk niet. Een democratische leraar tussen allemaal autochraie of half-autochraie. Want:
- De leraar is nu eenmaal stui en autochraie.
- De leerlingen zijn vaak ook van huis uit gewend aan orde en straf. Ze kunnen niet anders.

liberale demo

verenigt de ideeën van de participatiedemocratie en de personendemocratie.

De liberale democratische traditie verzet zich tegen het idee van de absolute volkssoevereiniteit. Liberale democraten als Madison en Popper menen dat de bescherming van individuele vrijheden centraal moet staan in een democratie. Deze traditie heeft haar wortels in de Verlichting. Dat betekent dat de macht van de overheid beperkt moet worden en dat binnen de overheid verschillende organen elkaar via *checks and balances* in toom moeten houden. Dit kan door een sterke scheiding der machten op het nationale niveau, waarbij het kabinet en het parlement een eigen rol hebben en onafhankelijke rechters wetgeving kunnen toetsten aan de grondwet. Ook een heldere verticale scheiding van bevoegdheden tussen gemeente, provincie en het Rijk kan hier aan bijdragen. De kern van democratie is volgens liberale democraten dat het volk wordt beschermd tegen verkeerde beslissingen of incompetente leiders, met name waar het hun burgerrechten betreft. Daarom moet de macht worden verdeeld: macht vraagt om tegenmacht.

In de praktijk vormt elke visie op democratie een mengeling van populistische en liberale argumenten. Binnen een liberaal systeem is namelijk best ruimte voor participatie en de meeste voorstanders van de populistische traditie zijn ook voor grondwettelijke bescherming. De vraag is waar je het zwaartepunt legt: bij volkssoevereiniteit of bij *checks and balances*.

Beide tradities zijn terug te vinden in de verkiezingsprogramma's van GroenLinks.

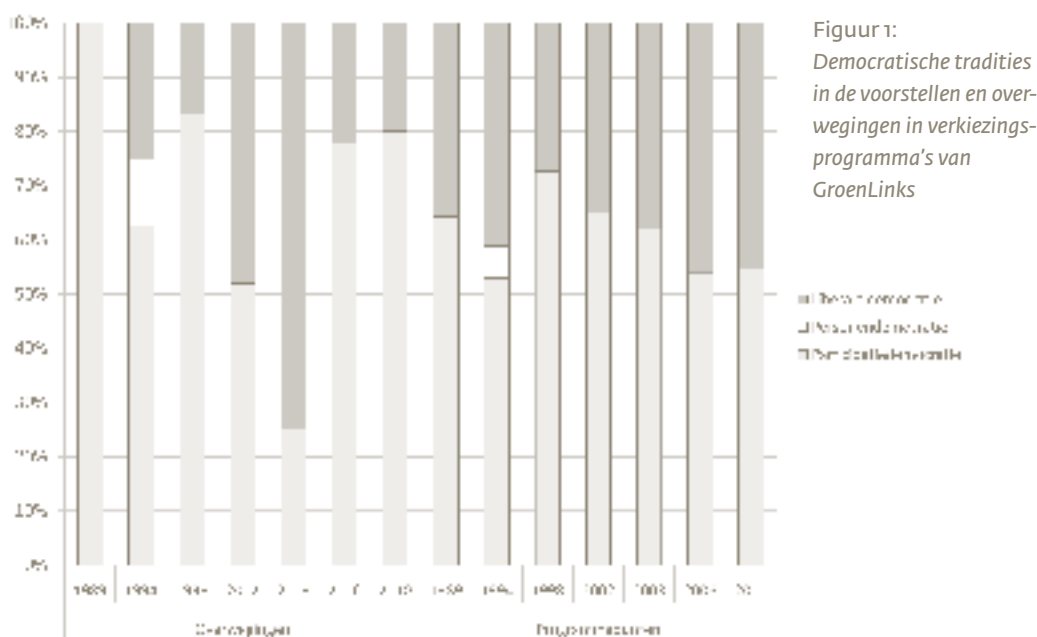
Van alle verkiezingsprogramma's van GroenLinks hebben we de concrete voorstellen en de argumentatie op het gebied van democratisering ingedeeld in vier categorieën (liberale democratie, participatiedemocratie, personendemocratie en overig, zoals decentralisatie en efficiëntie). Hier kijken we naar de verhouding tussen argumenten uit de eerste drie categorieën. Er is daarbij een opvallend verschil tussen de overwegingen en de concrete programmapunten (zie figuur 1). Van oudsher is de populistische traditie dominant in de programma's en dan vrijwel uitsluitend in de smaak van de participatiedemocratie. Het aandeel van programmapunten die kunnen worden geschaard onder de noemer 'participatiedemocratie' neemt echter af. In 1998 was iets meer dan zeventig procent van de voorstellen gericht op het vergroten van de participatie, in 2010 was dit nog iets meer dan de helft. Als we kijken naar de overwegingen die in de programma's worden genoemd is echter een ander patroon zichtbaar. Participatiedemocratische overwegingen waren dominant, behalve in de periode 2002-2003. In het manifest van 2003 werd een stevige liberaal-democratische kritiek op de Fortuynrevolte geleverd. In de programma's van 2006 en 2010 verdwenen deze overwegingen echter weer grotendeels. Ook in de programma's van uitgangspunten van 1991 en 2009 wordt het ideaal van de participatiedemocratie gehuldigd. Het idee van een *personendemocratie* is bij GroenLinks vrijwel afwezig: alleen het voorstel om de voorkeursstem zwaarder te laten wegen kan hiertoe gerekend worden.

Clichés

Er is in de laatste jaren een merkwaardige spagaat ontstaan: de overwegingen zijn gericht op participatiedemocratie, maar tussen de concrete programmapunten zitten nu meer liberaal-democratische voorstellen dan voorheen. Voorstellen als het verkiezen van de burgemeester door de gemeenteraad of constitutionele toetsing vallen duidelijk binnen de liberaal-democratische traditie, maar de bijbehorende argumenten spelen een marginale rol in de programma's. Alleen in 2003 was het programma echt gefundeerd op een liberale democratieopvatting: GroenLinks wees aan de ene kant de achterkamertjespolitiek van Paars af, maar ook de antipolitieke retoriek van de LPF, en stelde voor politieke besluitvorming terug brengen in het parlement. In de periode daarvoor en daarna ligt het accent op actief burgerschap: burgers moesten "meedoen, meepraten en meebeslissen" (GroenLinks, 2010) en moeten "meer directe invloed op de democratische besluitvorming" krijgen (GroenLinks 1998). De clichés over participatie en zeggenschap keren telkens terug bij gebrek aan beter, zo lijkt het.

Steeds meer wordt het programma wat betreft democratische vernieuwing een verzameling losse voorstellen zonder een duidelijke achterliggende visie. Het denken over democratie binnen GroenLinks ontwikkelt zich zichtbaar nauwelijks en sluit niet meer goed aan bij de concrete voorstellen. Deze ontwikkeling wordt ook door Pels (2010) geobserveerd. Resultaat is dat de partij niet meer zo goed weet *waarom* er dingen

... De maatschappij blijft vaak bij in de rest van de school oot.
Bovendien krijgen de leerlingen in de enkele democratische les nog maar een klein beetje vrijheid.
Wat ze niet zelf kunnen kiezen is: de leerstof, de leraar, de boeken, het tempo, de klas.
Voor zulke vrijheden is een grote strijd nodig. Een politieke strijd: op straat, thuis en op school.
Wat gebeurt er dan in een democratische les?
Leerlingen die een paar uur lang hebben stilgezeten, gehoord en aan mond gehouden kunnen de vrijheid en de verantwoordelijkheid van een democratische les van nog niet aan. Ze worden beledigd en kwaad, geven niet van alles, schreeuwen en vechten.
Ze weten zich geen raad met de democratie. Het autoritaire systeem heeft ze al verkreukd.
Toch zijn er democratische leerlingen en leraren die doorgaan.
Ze laten zich niet teleurstellen.
Ze laten zich niet dwingen of zoethouden.
Zij zijn de strijd voor democratisch onderwijs begonnen.

Democratie

moeten veranderen. In het programma van 2010 is dit duidelijk zichtbaar: ongeveer de helft van de voorstellen die gaan over democratische vernieuwing zijn typisch liberaal-democratische voorstellen, maar dit zien we in de overwegingen nauwelijks terug. De hele democratieparagraaf lijkt visieloos. In een programma dat in veel opzichten innovatief en vernieuwend was, was 95% van de voorstellen over democratisering al eerder voorgekomen in een GroenLinks programma, duidelijk meer dan voorheen. Een ander symptoom van het gebrek aan eigen visie is dat het programma nu pleit voor een maatschappelijk debat over de democratie. En zelfs dat is niet nieuw: GroenLinks deed dat ook al in 2002 en 2003.

Het gevolg van de stilstand in het GroenLinkse denken over democratie is dat de hervormingsagenda niet meer goed aansluit op recente maatschappelijke ontwikkelingen. Het alleen maar nastreven van een direct democratische participatiesamenleving biedt in onvoldoende mate oplossingen voor de problemen van vandaag. Participatie alleen leidt in de praktijk namelijk niet snel tot wederzijds begrip en betere besluitvorming, maar eerder tot polarisatie en soms zelfs tot een grotere kloof tussen burger en politiek. Denk aan de situatie in Californië waar burgers via referenda besloten tot belastingverlaging en verhoging van sociale uitgaven, maar vervolgens de gouverneur wegstuurden wegens hoge begrotingstekorten. Juist de liberaal-democratische traditie biedt een progressief, hervormingsgezind en realistisch perspectief. Deze traditie sluit heel goed aan bij het gedachtegoed van GroenLinks: GroenLinks neemt het traditioneel op voor de burgerrechten, de rechten van minderheden en de belangen van groepen die geen stemrecht hebben, zoals vluchtelingen. En als ideeënpartij loopt zij voor op maatschappelijke ontwikkelingen en de publieke opinie. Daarom zou GroenLinks dus ook consequent bij deze liberaal-democratische stroming moeten scharen. We bieden hier een liberaal-democratisch perspectief op twee belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen.

Burgerrechten

Allereerst worden burgers cynischer over de politiek. De politiek zou haar beloften niet waar maken en meer gericht zijn op de macht dan op het vertegenwoordigen van de burger. De vraag of deze beweringen allemaal volledig waar zijn, doet niet ter zake. Er bestaat een duidelijke perceptie van een onoverbrugbare kloof, waaraan populistische partijen een deel van hun succes ontle-

nen. De sterke tegenstelling tussen de coalitiepartijen, die de regering ten koste van alles lijken te willen verdedigen, en oppositiepartijen, die vaak nauwelijks een goed woord over hebben voor het regeringsbeleid draagt hier aan bij. Door de compromissen van het kabinet over te nemen als hun eigen standpunten, lijken coalitiefracties afstand te nemen van hun eigen programma, en door het kabinet als een gesloten front te steunen doen zij af aan de noodzakelijke parlementaire controle. In een parlementair systeem bestaat per definitie een verwevenheid tussen regering en parlement, maar dat zou niet af moeten doen aan de controlerende taak van het parlement. In landen met een minderheidskabinet (Zweden, Denemarken) of een afspiegelingssysteem (Zwitserland) is de relatie tussen regering en parlement niet in beton gegoten. De regering moet immers steeds op zoek naar meerderheden. Dit zorgt ervoor dat partijen onafhankelijker staan van de regering, en dus duidelijker hun eigen standpunt kunnen verwoorden. Het geringe vertrouwen in regering en parlement bij een deel van de bevolking wordt niet weggenomen door die burgers simpelweg overal directe zeggenschap over te geven. De meeste burgers steunen namelijk het systeem van de vertegenwoordigende democratie. Ze willen niet overal over meepraten, maar invloed hebben op punten waar het echt om gaat. Democratisering moet gericht zijn op het versterken van de controle op degene die macht uitoefent. Daarbij past een instrument als het referendum heel goed, als noodrem: een uiterste vorm van controle op de regering en het parlement. Niet vanuit een participatief ideaal dat iedereen overal over mee moet kunnen praten en beslissen, maar vanuit het liberaal-democratische perspectief van macht en tegenmacht.

Ten tweede is er een groeiende politieke tegenstelling over culturele vraagstukken, zoals de positie van de islam in Nederland, immigratie en integratie, criminaliteit en terrorisme. Het debat over deze onderwerpen is sterk gepolariseerd en lijkt weinig ruimte te laten voor politieke compromissen. Een groeiende politieke stroming wil de klassieke burgerrechten van de moslims beperken, de juridische positie van vluchtelingen, migranten, allochtonen verslechteren en onze burgerrechten ingrijpend beperken vanwege de dreiging van terrorisme. Gevestigde partijen gaan hier deels in mee. Hier kan tegenwicht aan gegeven worden door de machtscheiding te versterken. Naast de rol die de Raad van State en de Eerste Kamer hebben in de toetsing van de

grondwettelijkheid, zouden (in navolging van het voorstel van Halsema) rechters het recht moeten krijgen wetten op hun grondwettelijkheid te toetsen. Ook binnen het parlement kunnen *checks and balances* versterkt worden: voorkomen moet worden dat een coalitie die een beperkte meerderheid heeft in de Tweede Kamer het alleenrecht krijgt om te regeren. Een versterking van de Eerste Kamer kan hieraan bijdragen. In de Eerste Kamer worden nu grotendeels de zeten van de Tweede Kamer herhaald, omdat de samenstelling nauwelijks verschilt. Als de Eerste Kamer meer gebruikt maakt van haar rechten en als hierin andere meerderheden gevormd kunnen worden (omdat zij door een ander kiesstelsel is verkozen), dan kan er serieus werk worden gemaakt van het tweekamerstelsel. Burgerrechten, de rechten van minderheden en de belangen van groepen die geen stemrecht hebben moeten beschermd worden, juist als dat niet populair is: dat is de kern van de liberale democratie.

GroenLinks zou consequent moeten kiezen voor de liberale democratie. Dit sluit goed aan bij de rest van het GroenLinks-programma dat in toenemende mate de nadruk legt op de rechten van burgers en minderheden. Het geeft ook een passend antwoord op politieke en maatschappelijke ontwikkelingen. Om het groeiende cynisme te keren en te voorkomen dat de polarisatie op culturele thema's leidt tot een blijvende inbreuk op de rechten van minderheden is een liberale democratie noodzakelijk. Daarom moet GroenLinks politiek niet langer exclusief modelleren op een ideaal van volkssoevereiniteit, maar juist op het principe dat macht om tegenmacht vraagt.

=

Literatuur

- M. Bovens en A. Wille, 'Deciphering the Dutch drop: ten explanations for decreasing political trust in The Netherlands', *International Review of Administrative Sciences*, Vol. 74, nr. 2 (2008), 283-305.
R.A. Dahl, *Preface to Democratic Theory*, Chicago: University of Chicago Press 1956.
D. Held, *Models of Democracy*, Cambridge: Polity Press 2006.
J.R. Hibbing en E. Theiss-Morse, *Stealth Democracy. Americans' Beliefs about How Government Should Work*, Cambridge: Cambridge University Press 2002.
T. Louwerse, *Party policy positions on political institutional reform in the Netherlands 1998-2006*, doctoraalscriptie Universiteit Leiden 2006.
S.P. Otjes, 'The Fortuyn Effect Revisited: How the LPF affected the Dutch party system', paper gepresenteerd op de ECPR Joint Session Münster, maart 2010.
H. Pellikaan, S.L. de Lange and T. van der Meer, 'Fortuyn's Legacy. Party System Change in the Netherlands', *Comparative European Politics*, 2007, nr. 5, 282-302.
D. Pels, (2010) 'Radical Democratisering Tussen Links en Rechts. GroenLinks en de populistische uitdaging', *Socialisme en Democratie*, zomer 2010, p. 61-68

Plato *in*

INTERVIEW MET MARK BOVENS

Er is geen kloof tussen burgers en politiek, maar wel een tussen burgers. Hoogopgeleide burgers hebben veel vertrouwen in de politiek, lager opgeleiden hebben geen vertrouwen en dat is begrijpelijk, omdat ze niet vertegenwoordigd worden door hun 'eigen' mensen. Een gesprek over diplomademocratie, populisme en directe democratie.

Jarenlang leerde hoogleraar bestuurskunde Mark Bovens aan zijn studenten dat de ideale staatsvorm van Plato, zoals hij die beschrijft in de *Politeia*, dé vijand is van ons democratische ideaal. Wij geloven in lekenbestuur, dat wil zeggen dat elke burger deel kan hebben aan het bestuur van het land, terwijl Plato pleitte voor een staat die wordt bestuurd door een streng geselecteerde elite van mannen en vrouwen met de hoogste academische kwalificaties. Totdat hij nader onderzoek deed naar onze democratie. Tot zijn eigen schrik moest Bovens toegeven dat onze democratische praktijk verrassend veel op Plato's ideale staat lijkt. Bovens: "Staatsrechtelijk gezien mogen we dan lekenbestuur hebben, daarbinnen zie je de dominantie van een hoogopgeleide groep mensen".

Dit inzicht beschreven Mark Bovens en Anchrit Wille al eerder in een lijvig Engelstalig rapport, nu komt er binnenkort ook een naar zij hopen toegankelijk en leesbaar Nederlands boek uit. Hierin wordt 'de diplomademocratie' – de aanduiding die zij kozen voor een moderne, Platoonse meritocratie – uitvoerig gedocumenteerd en geanalyseerd. "In een diplomademocratie is de macht aan de burgers met de hoogste diploma's."

Wie het boek leest, komt door de opeenstapeling van materiaal in de ban van dit op zich niet zo opzienbarende feit. Er tekent zich een beeld af van een land dat grote groepen lager opgeleiden feitelijk van deelname aan het bestuur uitsluit. In zijn Utrechtse instituut voor Bestuurs- en Organisationswetenschap leggen we Bovens de vraag voor welk licht deze analyse werpt op het feit dat linkse partijen maar geen winst boeken met hun democratiseringsidealen, terwijl deze meer en meer opduiken bij rechtse en populistische partijen.

"De laatste decennia zijn we teveel uitgegaan van een verheven idee van burgerschap. Veel vormen van democratische vernieuwing, zoals interactieve beleidsvorming en burgerpanels, zijn, impliciet of expliciet, gebaseerd op een model van competent burgerschap dat in feite vooral past bij zeer hoog opgeleide burgers. Daarbij gaat men ervan uit dat burgers voldoende geïnformeerd zijn over politiek, hun eigen belang als individu en groep begrijpen, in staat zijn om doordachte politieke opinies te ontwikkelen en dat ze deze door politieke participatie naar voren kunnen brengen.

Dit ideaal van de geïnformeerde, betrokken en competente burger zie je wel terug bij

de gemiddelde GroenLinks en D66 stemmer. Zij hebben het intellectueel kapitaal, de bereidheid en de vaardigheden om mee te doen. Voor hele grote groepen lager opgeleide kiezers geldt dit niet. Ze willen wél af en toe laten zien dat ze er ook nog zijn en ze willen ook 'nee' kunnen zeggen.

Het Europese referendum was hier een mooi voorbeeld van. Dit was de eerste keer dat anderen dan deskundigen zich over de EU konden uiten en 'nee' konden zeggen. Het is dan te simpel om te beweren dat 'die kiezers het niet begrijpen'. Dat nee zeggen was niet irrationeel of omdat ze het niet snapten. Voor laagopgeleiden is Europa bedreigender dan voor hoogopgeleiden. Die laatste hebben vooral voordeel van open grenzen want dankzij de EU kunnen ze overal studeren en is hun arbeidsmarkt verruimd. Voor veel laagopgeleiden is de arbeidsmarkt juist krapper geworden omdat ze concurrentie onder vinden uit lage-lonen landen en hun banen ingenomen worden door arbeidsmigranten uit nieuwe lidstaten."

Is de afname van belangstelling bij links voor democratische vernieuwing dan te wijten aan angst voor de frustratie van de laagopgeleiden?
"Mogelijk, al heeft die afname in de eerste plaats te maken met vermoeidheid. D66 is al 44 jaar bezig om referenda in Nederland te krijgen en steeds opnieuw lukt het niet om de grondwet te wijzigen. Het idee bestaat dat het nu ook niet meer gaat lukken. Het is geen toeval dat de opkomst van de diplomademocratie gevolgd wordt door de opkomst van populistische partijen en dat de LPF, TON en nu de PVV voorstander zijn van directe democratie. Deze populistische partijen trekken vooral laag opgeleide kiezers en voeren campagne met thema's die voor hen belangrijk zijn. Daarmee geven ze stem aan de laagopgeleide kiezer. Laagopgeleiden zijn, veel meer dan hoogopgeleiden, voorstander van referenda en gekozen bestuurders. Dat de populistische partijen die traditionele idealen van links hebben overgenomen, heeft de linkse partijen ongetwijfeld kopschuw gemaakt. Er is sprake van een nieuwe tegenstelling in de politiek. Waar deze eerst langs links-rechts lijnen liep, loopt hij nu kosmopolitisch versus nationalistisch."

Bovens en Wille schetsen in hun boek twee scenario's. Volgens het ene, pessimistische, richten populistische partijen en hun aanhang zich tegen de parlementaire democratie en de rechtsstaat, zoals dat in de jaren dertig gebeurde. Het andere is positiever en wordt door de auteurs het meest waar-

Nederland

schijnlijke genoemd. De opkomst van populistische partijen is dan vooral een correctie op de eenzijdige politieke agenda van de afgelopen decennia, de programmapunten van de nieuwe populistische partijen zullen in gematigde vorm worden overgenomen door de bestaande politieke partijen en ook zullen de nationalistische nieuwkomers zich gematigder gaan opstellen en zich voegen in het parlementaire stelsel. In dit scenario corrigeert het politieke systeem zichzelf en is de nieuwe scheidslijn geen frontlinie. Voorwaarde voor dit scenario is wel dat er in de politiek meer ruimte komt voor laagopgeleiden, onder meer door invoering van meer vormen van directe democratie. Bovens: "Directe vormen van democratie zijn heel egalitair. De stemmen van alle burgers tellen in de stembus even zwaar, wat in andere vormen van democratie niet het geval is. Al rijzen er nog wel vragen over hoe je bijvoorbeeld referenda inricht. Lager opgeleiden komen bijvoorbeeld minder vaak opdagen bij de stembus en ook niet alle vraagstukken lenen zich voor referenda. Nederland is één van de weinige landen waar nauwelijks referenda zijn. Het referendum is niet opgenomen in onze grondwet en in alle andere landen om ons heen wel. Soms zitten er referendavoorstellen tussen die je liever niet had, zoals het minarettenverbod in Zwitserland, maar ook dat is democratie. Over het algemeen werkt het gewoon goed en voelen mensen zich verantwoordelijk. Waarom we in Nederland dan nauwelijks referenda hebben? Onze grondwet is heel rigide, bijna niet te wijzigen. Daarvoor is tweederde meerderheid nodig, maar er is altijd een grote minderheid die ergens tegen is. Veranderingen gaan bijna altijd via ongeschreven staatsrecht, via ongeschreven regels. *De facto* hebben we een door de gemeenteraad gekozen burgemeester, maar formeel is het nog een kroonbenoeming. Dat heeft D66 dus gewoon gewonnen. Maar dit is niet vastgelegd in de grondwet, wel in de ongeschreven praktijk."

En is personendemocratie wat u betreft ook een manier om laagopgeleiden weer meer bij het bestuur te betrekken?

"Inderdaad. Je ziet ook dat laagopgeleiden meer dan hoger opgeleiden voorstander zijn van rechtstreekse verkiezing van bestuurders. Dat is begrijpelijk, want het geeft hen een even grote stem als hoog opgeleiden en dwingt politieke partijen en kandidaten om in ieder geval met hun belangen en wensen rekening te houden. Je kunt bang zijn voor een spektakeldemocratie en voor popu-

lisme, maar als je wat aan de diplomademocratie wilt doen, dan zeggen wij dat er meer gebruik gemaakt moet worden van stemmingen om deze mensen letterlijk een stem te geven."

Is het volgens dit scenario een goed idee als de PVV gaat meeregeren? Helpt dat om de kloof tussen laag- en hoogopgeleiden te overbruggen?

"Het helpt in ieder geval de groep kiezers die zich niet gehoord voelt door de gevestigde partijen het gevoel te geven dat ze er toe doen. Partijen als LPF, TON, SP en PVV geven meer dan voorheen expliciet stem aan laagopgeleiden en ze vergroten hun zichtbaarheid in de politiek.

Je ziet dat er ten aanzien van populistische partijen in Europa twee strategieën gevolgd worden.

Ten eerste het cordon sanitaire zoals in België. Het Nederlandse scenario is er een van coöptatie, insluiting. Dit werkte voor de LPF, want die ging er in zekere zin aan ten onder. Als Wilders nu uitgesloten zou worden verwacht ik dat het aantal stemmen voor hem alleen maar omhoog gaat. Er bestaat dan een risico op verdere radicalisering, al zou het me verbazen als we in Nederland het pessimistische scenario zouden krijgen. Wilders is namelijk een parlementariër *pur sang*. Het parlement is zijn platform.

De politieke agenda van de PVV richt zich sterk op de lager opgeleiden. Op sociaal-cultureel gebied is Wilders heel nationalistisch. Maar op sociaal-economisch gebied is hij naar links gegaan. De SP heeft dezelfde combinatie; sociaal-cultureel gezien rechts, sociaal-economisch links. Wilders is voor een deel in het gat gesprongen dat is opengelet door de PvdA, die geen helder verhaal heeft over immigratie en integratie. Maar ook bij het CDA en de VVD ontbreekt het hieraan en electoraal hebben ze daar last van. Bij de VVD zijn de nationalistinnen met Verdonk en Wilders de partij uit gegaan en de kosmopolieten zijn achter gebleven. Rutte zie je nu dan ook naar rechts schuiven. Het CDA heeft de afgelopen jaren altijd de mond gehouden. De partij heeft zich nooit aan integratievraagstukken willen branden, want men heeft een soortgelijk probleem tussen lager en hoger opgeleiden. Dat zie je bijvoorbeeld aan de recente kwestie rondom het meeregeren van de PVV. Kosmopolieten als Veerman, Lubbers, Van Agt en Wijffels maken hiertegen bezwaar, terwijl mensen uit de lagere regionen van het CDA de stap wel willen wagen."

U spreekt van populisme als politieke emancipatie van laagopgeleiden: zij worden zichtbaar en krijgen een stem. Dat lijkt niet te gelden voor laagopgeleide migranten.

"Je ziet dat de laagopgeleide migranten, voorzover ze stemmen, vooralsnog op de traditionele volkspartijen, zoals de PvdA stemmen. De sociaal-economische achterstelling is voor hen nog altijd belangrijker dan de culturele kwesties, bovendien richten die zich voor een deel ook tegen hen. Ik sluit echter niet uit dat over een aantal jaren met name Surinaamse laagopgeleiden wel degelijk PVV gaan stemmen. Zij zetten zich weer af tegen de nieuwkomers uit Noord-Afrika."

Welke rol hebben de media? Vaak krijgen ze een prominente rol toegedicht in de opkomst van het populisme, terwijl u in uw boek nauwelijks aandacht aan ze besteedt.

"Inderdaad ontbreekt dit in ons boek.

Misschien iets voor een volgende druk. Ik geloof niet dat de media de oorzaak zijn van populisme, ze vergroten alleen wat er al is. Populisme is zowel een beweging, een ideologie, als een stijl. Populisme maakt gebruik van veel retoriek en een charismatische politieke stijl. Televisie is daarvoor een handig medium."

Je zou kunnen zeggen dat televisie in een democratie ook in het bijzonder de taak heeft visies van burgers van alle klassen en opleidingsniveaus weer te geven. Maar geldt dat ook voor het bestuur? Is daar deskundigheid en dus opleiding niet van groot belang?

"Er moeten mensen zijn die zich verantwoordelijk voelen en denken te weten waar het met het land heen moet. Er is een grote behoefte aan deskundigheid in politiek en bestuur. Daar had Plato gelijk in. Maar wat Plato over het hoofd zag, is dat er een verschil bestaat tussen beleidsvorming en beleidsuitvoering. In een democratie bepalen de leken op voet van gelijkheid de koers. Vervolgens is het aan de deskundigen en experts om het uit te voeren. Hoogopgeleiden zijn voor de agendavorming niet perse beter geschikt. De vraag waar het naar toe moet met Nederland kan niet alleen overgelaten worden aan hoogopgeleiden."

=

Mark Bovens en Anchrit Wille,
Diplomademocratie, Amsterdam,
Bert Bakker. ISBN 9789035136069
Verschijnt december 2010.

Leve de perso

nenendemocratie!

Personalistische democratie geeft gewone burgers meer greep op de politiek, herstelt het contact tussen kiezer en gekozene en biedt kansen voor meer burgerlijk engagement. GroenLinks reageert ambivalent, maar zou personalisering voluit moeten omarmen.

In een column 'De riskante personalisering van de politiek' uit november 2006 constateerde de socioloog Jacques van Doorn dat de zojuist gestreden verkiezingsstrijd sterker dan ooit op personen gericht was. Hij liet in het midden of we met die transformatie van een programmatische naar een personalistische democratie een stap vooruit of achteruit hadden gezet. Optimisten en pessimisten zouden daarover wel blijven strijden; maar wie realistisch was moest uitgaan van het feit dat de personalisering niet was terug te draaien, en dat we niet anders konden dan het spel zo goed mogelijk te spelen.

Kiezers zouden over het vermogen moeten beschikken om de politieke acteurs nuchter te beoordelen, aldus Van Doorn. Maar dat was niet zelden te veel gevraagd, en de verleiding van populisme bleef levensgroot. Anderzijds vroeg de personalisering van de politiek om 'voormannen van formaat', maar die ontbraken nu juist in de gevestigde politiek: 'Als de politiek persoonlijk wordt, zijn persoonlijkheden nodig, politici die indruk maken, die gezag en ervaring hebben. Ze moeten een snee over de wang hebben uit een oud duel en ooit het prikken van een mes in de rug hebben gevoeld van een rivaal. Ze mogen niet bangelijk zijn maar, ondanks alle peilingen, aan hun eigen standpunt vasthouden'. Helaas beschikte geen van de grote partijen op dat moment over een leider 'die een groot gebaar weet te maken en met kracht en humor een goed verhaal kan brengen. Er zit geen echte vent tussen' (NRC Handelsblad 18.11.06).

Democratische piramide

Vorm of vent? Sinds het spectaculaire optreden van Fortuyn in 2001-2002 hebben we heel wat ervaring kunnen opdoen met het persoonlijke in de politiek, variërend tussen de uitersten van Rita Verdonk (vorm zonder inhoud) en Jan Peter Balkenende (inhoud zonder vorm). Tussen die extremen in hebben we allerlei varianten van inhoudelijke vorm en vormelijke inhoud ontmoet, belichaamd door 'programmatische personen' als Wouter Bos, Jan Marijnissen, Alexander Pechtold, Femke Halsema, Peter R. de Vries, Ronald Plasterk, Job Cohen en Geert Wilders. Alleen al het noemen van dit rijtje namen bevestigt dat de personendemocratie inderdaad een riskante onderneming is, maar ook dat zij een dubbele belofte inhoudt.

Niet alleen biedt zij de kans dat meer 'voorlieden (m/v) van formaat' zich zullen

aandienen (een politieke elite die die naam waard is), maar ook dat gewone burgers via het mediacontact met en de verkiezing van die personen meer greep krijgen op het politieke proces. De kiesrechtuitbreiding aan het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw maakte het persoonlijke contact tussen volksvertegenwoordigers en kiezers (vanwege het censuskiesrecht toen nog een kleine groep) feitelijk onmogelijk. De ontwikkeling van politieke partijen bracht hier de oplossing, en zorgde voor een nieuwe vormgeving van de relatie tussen kiezer en parlement. Maar de elektronische mediarevolutie maakt het nu mogelijk om het persoonlijke contact tussen kiezer en gekozene te herstellen, met een schaalbereik en een intensiteit die vele malen groter zijn dan politieke partijen ooit hebben kunnen organiseren.

Directe verkiezingen van bestuurders en een verdere personalisering van de macht kunnen de 'verticale' lijn van de democratie versterken. Daardoor worden leiderschapsposities duidelijker geprofileerd, en wordt het dualisme tussen de uitvoerende macht (van burgemeesters, provinciecommissarissen en de minister-president) en de controlerende macht (van gemeenteraden, Provinciale Staten en de Tweede Kamer) sterker aangezet. De beste manier om dit dualisme te markeren is immers om beide machten uit te rusten met een afzonderlijk kiezersmandaat. Maar deze verticale functiescheiding, hoe belangrijk ook, markeert 'slechts' een nieuwe, scherpere machtsbalans binnen de politieke elite zelf (bijvoorbeeld tussen burgemeester en gemeenteraad of tussen regering en parlement). Daarnaast is het zaak om de wisselwerking tussen de politieke elite als geheel en 'het volk' meer inhoud en spanning te geven. Dat vereist een uitbreiding van de kiesmacht en de vetomacht van burgers aan de 'onderkant' van de democratische piramide.

Een meer persoonsgericht politiek stelsel biedt onvermoede kansen voor burgerlijk engagement. De vermakelijke, emotioneel geladen en intuïtieve verstandhouding tussen burgers en politici, zoals die vooral door de televisie wordt bevorderd, kan tegenwicht bieden aan de dominantie van de elite van de verstandigen, de verbaal begaafden en de kenners van het politieke jargon (zie de 'diplomademocratie' van Bovens en Wille). Ook Liesbet van Zoonen meent dat juist het format van de populaire cultuur, met zijn nadruk op personalisering en dramatisering, het politieke speelveld beter

toegankelijk maakt voor mensen die anders buitengesloten of verveeld zouden raken, omdat hun stijl en denkraam niet passen in de heersende serieuze, deliberatieve opvatting van politiek.

Mensen stemmen liever op personen dan op partijen, stelt Ed van Thijn. De bekendheid en herkenbaarheid van een politiek persoonsmerk fungeert als *shortcut* naar de politieke oordeelsvorming, en vervangt daarmee de onnadenkende, door verzuilde of klassentradities bepaalde partijloyaliteit. In een situatie van chronische informatie-overload is een algemene indruk van persoonlijke betrouwbaarheid en integriteit (of het gebrek daaraan) voldoende voor een adequate beoordeling van politici door burgers. Niet tot in detail uitgewerkte verkiezingsprogramma's, maar waarden en emotioneel geladen verhalen dragen de politieke communicatie. Die waarden en verhalen moeten worden belichaamd en verteld door karaktervolle, vertrouwenwekkende persoonlijkheden die burgers houvast geven in onzekere tijden.

Binnen GroenLinks wordt op deze personaliseringstendens nogal ambivalent gereageerd. Er is sprake van een kloofje tussen theorie en praktijk. Net als in andere progressieve partijen schrijdt de mediagerichte personenpolitiek onverdroten voort, maar wordt er in de officiële gedachtevorming over democratisering besmuikt, onwennig en afwijzend op gereageerd. De campagnes zijn al sinds enkele jaren expliciet persoons- en leidersgericht, zoals ook letterlijk in strategische documenten is terug te vinden. Volgens een interne notitie uit april 2007 eist de 'mediacratie' meer aandacht voor zichtbaarheid en personalisering, en zou GroenLinks daardoor meer mensen kunnen bereiken en voor zich kunnen winnen: 'Ook onze potentiële kiezer stemt sneller op een mens dan op een standpunt. Door goed gebruik te maken van je persoonlijke leven wordt je voor de media interessanter en voor de kiezer herkenbaarder. We moeten dus ook veel meer gaan "personaliseren" om succesvoller te kunnen zijn.'

Femke Halsema's portret domineert de website van GroenLinks en siert om de haverklap de omslagen van ledenmagazines, rondzendbrieven en campagnemateriaal. Zelf deelt zij als onbetwiste twitterkoningin van Den Haag allerhande politieke nieuwtjes en avonturen met haar al meer dan 50.000 followers. De Tweede Kamercampagne van 2010 was meer dan

ooit Femke-gericht, inclusief een gefotosthopte poster waarop zij twintig jaar jonger leek. Bij de presentatie ervan zei ze: 'Ik ben mezelf als een product gaan zien en beoordelen'. Die lijsttrekkersfocus werd nog intensiever toen Halsema (een groot compliment!) door pers en collega-politici als geloofwaardige 'première' naar voren werd geschoven – in een campagne die van meet af aan door de media als een strijd om het premierschap werd voorgesteld (en door de kiezer ook zo werd beleefd).

Begrijp me goed: ik ben een voorstander van deze democratische 'leiderschapscultus'. Dat het 'politieke merk' Halsema bekender en populairder is dan GroenLinks moet ten volle worden uitgebuit. Het is zoals Kees Vendrik zei over haar derde termijn: 'Femke is buitencategorie'. Maar ik vind het daarom tegenstrijdig dat dezelfde Femke een meer formele vormgeving van de personendemocratie, bijvoorbeeld via de rechtstreekse verkiezing van de burgemeester, blijft afwijzen als een gevaarlijke roetsjbaan in de richting van populistische 'machopolitiek', en het debat over democratische vernieuwing in haar boek *Over de Linkse Lente* (2006) afdoet als 'modieus geneuzel'. In februari van dit jaar noemde zij de direct gekozen burgemeester in een radiodebat met voorstanders als Pechtold, Verdonk en Rutte opnieuw een 'landelijk modeartikel'.

Burgemeester

GroenLinks vindt (tot nu toe) dat het politieke primaat moet blijven liggen bij de gekozen organen (de raad, de provinciale staten, het parlement), en dat directe verkiezingen van uitvoerende gezagsdragers die democratische soevereiniteit ondermijnt. Maar je kunt ook stellen dat een werkelijk dualisme op die manier nooit tot stand kan komen. Een door de raad gekozen burgemeester wordt feitelijk gekozen door de dominante partijelites; het zijn immers de politieke partijen die feitelijk de leiding hebben in de grondwettelijk 'leidende' organen. Formeel gelooft GroenLinks ook nog steeds dat personen moeten worden gekozen op basis van het ideeëngoed van de partij, en dat het dus aan de partij is om te bepalen welke personen geschikt zijn om die ideeën uit te dragen. Maar in *campaign mode* maakt zij dankbaar gebruik van het feit dat personen en ideeën in de moderne publieksdemocratie nauwelijks meer van elkaar kunnen worden gescheiden.

Laat GroenLinks daarom beginnen om de personendemocratie ook in theorie serieus

te nemen, en bijvoorbeeld (opnieuw) gaan discussiëren over het rechtstreeks kiezen van de burgemeester. Critici binnen en buiten GroenLinks menen dat dit de invoering zou betekenen van het 'eenhoofdig leiderschap' in de gemeente. Een 'potentaat' zou vier jaar lang zijn gang kunnen gaan zonder verantwoording schuldig te zijn aan de raad, hetgeen zowel de collegialiteit van bestuur als de vertegenwoordigende democratie om zeep zou helpen. Voormalig PvdA-minister Guusje ter Horst, in haar tijd als eerste burger van Nijmegen nog een verklaard voorstander van directe verkiezingen, sloot zich onlangs bij die kritiek aan. Met verve verdedigde zij de niet-politieke, bestuurlijke burgemeester die juist op grond van de Kroonbenoeming het gezag genoot dat hem boven de partijen deed staan. De politieke variant van een 'lokale regeringsleider' paste volgens haar niet in de Nederlandse politieke cultuur, die geen cultuur van leiderschap was maar van collegialiteit en compromisbereidheid.

Maar de positie van de burgemeester in de gemeentepolitiek is aan het veranderen. Zoals de politicoloog Jouke de Vries overtuigend heeft laten zien, wordt diens persoon steeds belangrijker, terwijl de democratische legitimatie voor die geprofileerde positie te wensen overlaat. Met name in grote gemeenten, waar de burgemeester tevens korpsbeheerder en voorzitter van de veiligheidsregio is, treedt een verschuiving op van collegialiteit naar een meer presidentiële en charismatische bestuursstijl. Zijn taken en bevoegdheden nemen toe bij kwesties van openbare orde en veiligheid, met name bij terrorismebestrijding, voetbal- en uitgaansgeweld en asociaal gedrag in het algemeen. Bovendien wordt de burgemeester steeds duidelijker zichtbaar in de *city marketing*, als ambassadeur van de stedelijke identiteit. Naarmate zijn representatieve taken groeien, wordt hij ook door de media als persoon prominenter voor het voetlicht gebracht. Daarom had volgens De Vries de direct gekozen, politieke burgemeester met een eigen programma en een eigen wethouders-team het logische sluitstuk moeten zijn van de Wet Dualisering.

Een verdere politisering en personalisering van het burgemeestersambt speelt dus niet alleen in op de behoefte aan leiderschap en transparante verantwoording, maar past ook beter bij de nieuwe bevoegdheden en de mediapresentie die de burgemeester zeker in de grotere steden tot het 'gezicht' van de gemeente heeft gebombar-

deerd. De verticale democratie kan daarom ook op gemeentelijk niveau beter worden verankerd via directe burgemeestersverkiezingen. Dat heeft als bijkomend voordeel dat de lokale politiek deels wordt bevrijd van de slagschaduw van de nationale politieke agenda en de belangen van landelijke partijen. Persoonsverkiezingen die de aandacht richten op lokale issues en rivaliteiten, en de burger daardoor dichter op de huid komen, ondermijnen de Haagse naasting van lokale verkiezingen en de degradatie ervan tot *second-order events*.

GroenLinks zou daarom in haar volgende verkiezingsprogramma de direct gekozen burgemeester moeten omarmen (en het referendum er weer in moeten terugplaatsen). Nog beter zou het zijn als GroenLinks in de oppositiebankjes een zodanig innige samenwerking met D66 en de PvdA zou aangaan dat deze en andere elementen van de personendemocratie – zoals directe verkiezingen van de regiocommissaris, de formateur/premier en de Europese president, en het opheffen van de voorkeursdrempel – worden opgenomen in het verkiezingsprogramma van de Progressieve Combinatie Keerpunt '14 (liever natuurlijk een eerder jaartal). Maar het zou ook zomaar kunnen dat de direct gekozen burgemeester wordt gerealiseerd door de komende VVD/CDA/PVV-coalitie, en dat Groen en ander Links het nakijken heeft.

=

Aangehaalde literatuur

- M. Bovens & A. Wille, *Diploma Democracy. On the Tensions between Meritocracy and Democracy*, Utrecht/Leiden: NOW 2009.
- F. Halsema, *Over de Linkse Lente*, Amsterdam: Bert Bakker 2006.
- G. ter Horst, 'De (on)zichtbare overheid', 11e Burgemeesterslezing, Den Haag 2007.
- D. Pels, 'Verticale democratie. Populisme en de noodzakelijke vernieuwing van de politiek', in *Humeurig volk, rusteloze politici. Jaarboek Vereniging van Griffiers* 2009. Den Haag: Sdu 2009.
- Raad voor Openbaar Bestuur, *De gekozen burgemeester: een kwestie van kiezen*. Den Haag: ROB 2003.
- Vertrouwen op democratie*, Den Haag: ROB 2010.
- J.A.A Thomassen & R.B. Andeweg, 'Fractiediscipline. Vooroordelen en misverstanden', in *Jaarboek DNPP* 2005. Rijksuniversiteit Groningen: DNPP 2005.
- E. van Thijn, 'Het stelsel op de schop: minder partijen, méér keuze', *Socialisme & Democratie* 2010, 6/7, 45-49.
- J. de Vries, 'De terugkeer van de burgemeester', 12e Burgemeesterslezing, Den Haag 2009.
- L. van Zoonen, *Entertaining the Citizen. When Politics and Popular Culture Converge*, Lanham: Rowman & Littlefield 2005.

Elite & media

Nieuwe media kunnen bijdragen aan het dichten van de kloof tussen burgers en politieke elite, maar dat wordt te weinig opgepikt.

Met de komst van nieuwe genetwerkte media verandert ook de traditionele rol van de media in onze democratie. Tot dusver beperkte de taak van de media zich tot informeren enerzijds en kritisch volgen anderzijds. Journalisten, redacteuren en andere prominenten binnen de media waren en zijn net zoveel onderdeel van de socio-economische elite als politici. Nu zijn de media voor het eerst ook een directe spreekbuis van burgers. Op het internet kunnen burgers bijvoorbeeld direct stukken van de Tweede Kamer inzien, live politieke debatten bekijken en het wel en wee van politici op sociale netwerksites volgen en daar zelf weer over berichten op blogs of profielwebsites. Politici op hun beurt hebben nu direct toegang tot burgers, bijvoorbeeld via hun eigen websites of Twitter profielen.

Velen beseffen niet welke mogelijkheden dit biedt, zoals blijkt uit een citaat van PvdA-prominent Frans Timmermans op 3 augustus 2010 op zijn Facebook-pagina: "Te leuk om niet te vertellen. Vanochtend vroeg in een stil Heerlen op weg naar het station. Bij de in opbouw zijnde markt, spreekt een zeer boze man mij aan: "Timmermans, wij moeten geen intellectuelen. Wij hebben liever Dion Graus". Ik moest vreselijk lachen, echt met tranen. Hij begreep er niets van". De website GeenStijl pikte het citaat op en velde een snoeihard oordeel over Timmermans als een ouderwetse PvdA-regent die het gewone volk te min vindt.

Dit raakt aan een onderliggend probleem: in tegenstelling tot wie zij zouden moeten vertegenwoordigen is de meerderheid van de politici hoogopgeleid en woont in de Randstad; het beroep van volksvertegenwoordiger is eerder een carrière-stap dan een roeping. Bovendien is de oude verbinding tussen de maatschappelijke onderlaag en linkse partijen verdwenen. Niet voor niets hebben hebben authentieke,

daadkrachtige politici met een missie veel aanhang in zowel linkse als rechtse hoek.

In deze situatie van afnemend vertrouwen in politici en politieke partijen kunnen de nieuwe media bijdragen aan het dichten van de kloof tussen burgers en politieke elite.

Veel auteurs, zoals Yochai Benkler, roemen de opkomst van een nieuwe genetwerkte informatiesamenleving waar burgers veel actiever deel kunnen nemen aan het democratische proces dan voorheen. Media verworden in deze visie van een doorgeefluik en waakhond naar een real-time, burgergedreven, interactief platform waar burgers direct de overheid kunnen controleren en ter verantwoording kunnen roepen en zich politiek kunnen organiseren. Je zou denken dat politici en journalisten blij zouden zijn met deze ontwikkeling. Maar ook hier geldt dat verandering pijn doet. Pijn die voornamelijk gevoeld wordt door een elite die macht kwijtraakt aan een grotere groep burgers. Zo zien we continu discussies opdoemen over het gebrek aan kwaliteit in online media, over platte discussies, over gebrek aan kennis en begrip bij het brede publiek. In plaats van blij te zijn over het emancipatoire karakter van de nieuwe media en deze te gebruiken om weer echte volksvertegenwoordigers te worden, wordt er veel geklaagd door politici maar ook door journalisten over onwetende en ontevreden burgers. Vaak worden zelfs belangrijke maatschappelijke discussies op sociale media platforms genegeerd door traditionele media en de politiek, zoals de islamdiscussie op de discussiefora van de *Libelle*.

Toch zijn er al verschillende voorbeelden van een intensievere dialoog tussen burger en volksvertegenwoordigers. Ook in Nederland. Met name het medium Twitter wordt veelvuldig gebruikt door Nederlandse politici. Zo stelt Maxime Verhagen concrete vragen aan burgers via Twitter, discussieert Rita Verdonk regelmatig met haar achterban en doet Diederik Samson live verslag van verschillende gebeurtenissen (zoals de klimaatop in Kopenhagen).

Helaas is het algemene beeld van het gebruik van sociale media door politici teleurstellend. Veel politici gebruiken nieu-

we media op een traditionele manier die meer bij massamedia past; vaak voor voorlichting, *personal branding* of beïnvloeding van de beeldvorming. Jack de Vries spande lange tijd de kroon met het online spinnen van informatie. Naar aanleiding van de presentatie van de commissie-Davids twitterde hij bijvoorbeeld: "Davids ontkracht alle spannende verhalen over militaire inzet en benoeming SG Navo van de afgelopen jaren. Mooi zo." Femke Halsema reageerde: "Ik kan mij vergissen maar @JackdeVries lijkt een paar conclusies over Irak over het hoofd te zien."

Sociale media bieden veel mogelijkheden voor politici om het volk beter te vertegenwoordigen. Statistieken van verschillende sociale netwerksites laten zien dat er een steeds bredere en stabielere basis van gebruikers ontstaat. De online sociale netwerken bieden mogelijkheden die traditionele media niet bieden, namelijk een continue en directe toegang tot het electoraat. Zo heeft Obama op Facebook alleen al toegang tot dertien miljoen burgers, die hun mening willen geven, kennis willen delen en mee willen denken. Onderwijzers, juristen, studenten, kroegbazen. Niet eerder was de toegang tot kiezers zo direct, constant en wijdverbreid. De enige vraag die de huidige generatie politici zich moet stellen is of ze klaar is om een gelijkwaardige dialoog aan te gaan met de burger. Want als er één wet is die de huidige burger kenmerkt is het wel de volgende: hij of zij praat terug.

=

Een langere versie van dit artikel met literatuurverwijzingen is te lezen op: www.dehelling.net

Groene democratis

Voorstellen tot democratische vernieuwing houden vaak een stevige kritiek in op het middenbestuur. Een poging tot een andere visie op de drie lagen van het huis van Thorbecke.

De klok kan er nog niet op worden gelijkgezet, maar het lijkt haast onvermijdelijk dat eens in de zoveel jaar de discussie over het middenbestuur oplaait. Meestal gebeurt dit zo rond de verkiezingen voor de Provinciale Staten, wanneer commentatoren elkaar beconcurreren in het schrijven van zo zuur mogelijke stukjes over deze 'overbodige' bestuurslaag. In het afgelopen jaar klonk naast deze geringe waardering ook de klacht over de (vermeende) rijkdommen van de provincies. Vanuit het landelijke perspectief van miljardenbezuinigingen lijkt het middenbestuur een interessant doelwit. Gretig hadden bijna alle politieke partijen honderden miljoenen uit het Provinciefonds als bezuiniging in hun verkiezingsprogramma's opgenomen.

Overdreven gesteld wordt de discussie over het nut en toegevoegde waarde van het middenbestuur al gevoerd sinds de Grondwetsherziening van 1848. Het huis van Thorbecke is vele malen definitief achterhaald verklaard en even zo vaak vurig verdedigd. Een rijke stoet aan commissies heeft zich gebogen over het middenbestuur of regionale ontwikkeling: Geelhoed, Toonen, Kok, Lodders, Oosting, Mans, Noordanus. Dat zijn ze nog lang niet allemaal; er bestaan talloze rapporten die taken willen toevoegen aan het middenbestuur of ze juist weghalen, die willen splitsen en specialiseren of juist saneren en samenvoegen.

Misplaatst

Wat opvalt, is dat de discussie over het bestuurlijk stelsel in Nederland nogal rommelig wordt gevoerd, waarbij allerlei zaken op één hoop worden gegooid. Soms gaat het over democratie en legitimiteit, een andere keer over herkenbaarheid en gemeenschap en dan weer over prestaties en efficiency. Bovendien hebben de oplossingen die worden gepresenteerd vaak weinig te maken met de feitelijke problematiek van het middenbestuur.

Recente veranderingen in het bestuurlijk

stelsel laten een merkwaardige omgang met het Huis van Thorbecke zien. Aan de ene kant wordt de driedeling gemeente-provincie-Rijk bijkans heilig verklaard. Dit overigens met een misplaatst beroep op Thorbecke, die juist vanuit een organische staatsleer deze indeling niet voor de eeuwigheid had bedoeld en zorgde dat provincies kunnen ontstaan en verdwijnen bij (gewone) wet. Aan de andere kant wordt er vrijelijk met taken heen en weer geschoven – voornamelijk van boven naar beneden in de vorm van decentralisatie – en worden nieuwe tussenlagen en bestuurlijke hulpconstructies in het leven geroepen.

Opvallend is dat deze herschikking en herinrichting een grote mate van (politieke) willekeur kent. Wie verwacht dat achter deze bewegingen een visie schuilgaat op het vraagstuk van de gewenste schaalgrootte en het juiste niveau waarop problemen aangepakt dienen te worden, komt bedrogen uit. De argumentatie komt meestal niet verder dan vage noties als 'dichter bij de burger' of 'betere uitvoering'. Ook het GroenLinks-programma maakt in het pleidooi voor een krachtig en slank bestuur noodzaak en doel onvoldoende duidelijk. Die onduidelijkheid geldt met name voor de criteria die worden gehanteerd bij het veranderen of verplaatsen van taken. De concrete uitvoering wordt wel genoemd: verkleining van het aantal ministeries, samenvoeging van provincies en waterschappen tot maximaal zeven landsdelen en verdere verschuiving van taken naar gemeenten (die op hun beurt bij voorkeur groter moeten worden).

Hoe zou een groene visie op het middenbestuur eruit kunnen zien? Voor ik aan die vraag toe ben, eerst iets over de soms wat gespannen verhouding van groen denken met democratie. Verschillende groene denkers prefereren een 'autoritair' of een 'anarchistisch' alternatief voor democratie, omdat daarmee een duurzame en solidaire samenleving dichterbij zou komen dan via democratische weg. Het eerste perspectief stelt dat veel burgers uit zichzelf niet voor een ecologisch verantwoorde inrichting van de samenleving zorgen en dat daarom sterk optreden van bovenaf nodig is om de noodzakelijke maatregelen te nemen. Het tweede perspectief wil juist de rol van de (centrale) staat terugdringen en op een zo laag mogelijk niveau burgers zelf de verantwoordelijkheid geven voor hun omgeving.

In de praktijk blijkt de verhouding met democratie wat minder spanningsvol en is het 'radicale alternatief' inmiddels vervan-

gen door de ambitie tot vergroening van de bestaande liberale democratie. Allereerst betekent dit een nadruk op meer elementen van directe democratie, als aanvulling op de vertegenwoordigende democratie, vooral in de vorm van referenda. Bovendien wordt gepleit voor meer deliberatieve vormen van besluitvorming, waarmee ook aan de groene wens tot gelijkwaardige, niet-hiërarchische communicatie over en weer tegemoet wordt gekomen.

Dit leidt niet direct tot een antwoord op de vraag welke taken op welk niveau thuis horen en hoe de verhouding tussen overheid, markt en individu zou moeten zijn. Het is een thema waar in het groene denken nauwelijks aandacht aan wordt besteed, vanuit de neiging om de (politieke) inhoud voorop te stellen en structuren daaraan ondergeschikt te maken. Idealen voor de samenleving als pacifisme, gelijkheid van man en vrouw en milieubewustzijn laten zich niet zo eenvoudig in een staatsvorm of bestuurlijke indeling vertalen. Maar het is wel de moeite waard na te gaan hoe een groene visie een alternatief kan zijn voor het discours van bestuurlijke drukte en efficiëntie.

Zeggenschap

In twee opzichten kan een groene visie een duidelijke meerwaarde hebben. Democratie heeft volgens die visie namelijk niet alleen betrekking op hoe een land wordt bestuurd, maar ook op hoe de samenleving is ingericht. Het gaat behalve om de (grond)rechten van de burger ten opzichte van de overheid ook om rechtvaardigheid, eerlijke verdeling van welvaart en duurzaamheid. Met andere woorden: een samenleving waarin grote sociaal-economische ongelijkheid is en die ecologisch onverantwoord is, vertoont daarmee ook democratisch gebrek.

Bovendien legt een groene visie de nadruk op democratie als *rule by the people*, waar het in de praktijk vooral *rule for the people* is. In plaats van politici en bestuurders die vooral bezig zijn met het 'verkopen' en 'communiceren' van hun beleid, wordt invloed en zeggenschap bij (organisaties) van burgers gelegd. De eigen verantwoordelijkheid van burgers is dan geen afschuifmechanisme van de overheid, maar een manier om burgers op hun eigen omgeving invloed te laten uitoefenen. Zonder overigens die burger te idealiseren en met het besef dat veel vraagstukken niet in de achtertuin op te lossen zijn.

Ten opzichte van liberalisme, christendemo-

ering in de provincie

cratie en sociaaldemocratie maakt 'groen' geen uitgesproken keuze over de vraag waar de primaire verantwoordelijkheid voor een democratische samenleving ligt. De staat, de markt, de gemeenschap, het individu? Er zijn zowel individualistische als collectivistische stromingen herkenbaar, denkbeelden die de overheid of die de burger centraal stellen. De eerste uitdaging is dan ook om preciezer te bepalen welke taken bij de overheid horen en welke niet. Onlosmakelijk daarmee verbonden is de vraag wie of wat het 'vehikel' is om de veranderingen in de samenleving te bewerkstelligen. Meer van bovenaf vanuit een centraal gezag of meer van onderop? Welke overheidstaken lenen zich daar het beste voor? Vervolgens is de vraag aan de orde hoe die taken het beste over de verschillende bestuurslagen worden verdeeld.

Het abstracte groene ideaal van een gedecentraliseerde democratie stuit hier op haar eigen grenzen. Het adagium *think globally, act locally*, blijkt in de praktijk niet onproblematisch. Ten eerste omdat de relatie tussen die hooggestemde idealen en het handelen in de eigen omgeving niet zo eenvoudig is te leggen. Wat moet je precies doen? Hoe brengt een kleine individuele bijdrage een duurzame en sociale wereld dichterbij? Ten tweede omdat de praktijk van alledag leert dat niet iedereen zich uit eigen beweging gedraagt als solidaire, pacifistische en milieubewuste wereldburger. Ten derde omdat naast mondiaal *denken* vaak ook Europees of mondiaal *handelen* nodig is. Veel problemen, zeker die verbonden zijn met ecologie, vereisen door aard en omvang een aanpak op veel grotere schaal.

Bestuurlijk bos

De discussie over structuren en bestuurslagen moet daarom niet uit de weg gegaan worden. Maar dan wel met een hele andere insteek. De kunst zal zijn om tegenover het gangbare discours te laten zien dat democratie meer is dan de juiste output op het juiste moment voor het juiste bedrag. Te vaak wordt in de discussie over bestuurslagen de indruk gewekt dat het vooral een soort van technische kwestie is. Alsof het mogelijk is waardenvrije criteria te bedenken die leiden tot een optimale verdeling van taken en de geschikte schaal voor elke probleem. De vraag wat je op welk niveau regelt, is meer dan een kosten-batenafweging, het is bij uitstek een politieke vraag: wat zijn de doelen die ik wil bereiken en hoe zijn mijn idealen het beste te verwezenlijken?

Dit wijst op de spanning tussen *taak* en

territorium. Er zijn functies of taken die bij de overheid horen. Hoeveel dat er zijn en welke dat precies zijn, is mede een kwestie van ideologie, maar in de loop van de tijd heeft zich dit voor een groot aantal taken behoorlijk uitgekristalliseerd. Met recente ervaringen nog vers in het geheugen, is bovendien de neiging tot privatiseren en liberaliseren fors verminderd.

Tegelijk is er de territoriale dieldeling van Nederland, waarbij ik het Europese niveau even buiten haakjes zet. De taken van de overheid zijn niet zomaar één op één aan een bepaald schaalniveau te koppelen. Dat geeft de taak als zodanig niet aan, zoals ook blijkt uit het recent vaker klinkend advies om niet meer dan twee bestuurslagen bij een probleem betrokken te laten zijn. Eerder is deze koppeling historisch gegroeid en daarmee is ze veranderlijk. Als voorbeeld de jeugdzorg: nog niet zo heel lang geleden werd dit op landelijk niveau geregeld, vervolgens kregen de provincies de verantwoordelijkheid en nu lijkt het erop dat dit wordt doorgeleid naar de (centrum)gemeenten.

Zeker theoretisch is er een oneindige hoeveelheid combinaties mogelijk van taken en territoria. Maar het moet voor de burger nog wel te volgen zijn. Immers, op de achtergrond speelt onherroepelijk de vraag van democratische legitimatie. Het eerste probleem is dat het vaak nauwelijks nog duidelijk is wie waarop aangesproken kan worden. De kans is groot dat een burger verdwaalt in het bestuurlijke bos, zeker bij beleid dat zich op de grensvlakken afspeelt. Te gemakkelijk verwijzen de verschillende bestuurslagen naar elkaar. Een tweede probleem is dat wat vanuit bestuurlijk opzicht een geschikte en efficiënte combinatie kan zijn van taak en territorium (stadsregio's, regionale uitvoeringsdiensten, intergemeentelijke samenwerking) constellaties oplevert die democratisch gebrekkig zijn, om het mild uit te drukken. In al deze hulpconstructies is immers één constante afwezige: de burger.

Bij alle gemopper en geklaag over bestuurlijke drukte moet bedacht worden dat het vooral gaat om *anecdotal evidence*. Menig bestuurder kan vertellen over het zoveelste overleg waarbij zij met vrijwel dezelfde personen aan tafel zat; alleen de naam van het overleg en de vergaderzaal waren anders. De suggestie die wordt gewekt is dat het met minder bestuurders, minder volksvertegenwoordigers en minder ambtenaren allemaal beter en doelmatiger zou worden. Maar een degelijke (wetenschappelijke) onderbouwing

voor zoveel overlap of dubbel werk ontbreekt ten enen male. Zowel bij de analyse als bij de oplossing zijn de nodige vraagtekens te zetten.

Bovendien wordt te makkelijk vergeten dat betrokkenheid van verschillende partijen of verschillende overheden ook tot doel heeft de machten onderling in balans te houden. Dan is het goed wanneer bijvoorbeeld een provincie gemeenten tot de orde roept die allemaal hun eigen bedrijventerrein willen ontwikkelen. Niet de bestuurlijke drukte als zodanig lijkt mij het probleem, maar de mate waarin wat daar besloten wordt inzichtelijk is en of er democratisch verantwoording wordt afgelegd. Deze zaken zouden boven een criterium als efficiëntie moeten staan.

Nauw verbonden met de klaagzang over bestuurlijke drukte is het idee dat door de huidige indeling beleidsdoelen niet gehaald worden of prestaties achterblijven. Illustratief is de reactie wanneer 'uit onderzoek blijkt' dat een regio uit een of andere top vijf geduideld is. Dan klinkt de roep om meer samenwerking, opschaling of fusie en worden ideeën als één noordelijke provincie of een Randstadautoriteit weer uit de la gehaald en afgestoft. Uiteraard is het zorgelijk wanneer wat wenselijk is voor de samenleving niet wordt bereikt dan wel vertraagd of verkeerd. Maar wanneer ook hier vooral vanuit efficiëntie wordt gedacht en fictieve lijstjes in plaats van uit wat democratisch wenselijk is, schiet de discussie haar doel voorbij.

Remedie

Wat betekenen de groene uitgangspunten van democratie als kenmerk van de samenleving en eigen verantwoordelijkheid van burgers voor het Huis van Thorbecke? Allereerst ligt het voor de hand de grote vraagstukken van sociale rechtvaardigheid en duurzaamheid op het nationale niveau te plaatsen. Weliswaar is dat niet de schaal waarop de (georganiseerde) burger direct verantwoordelijkheid kan nemen, maar het is wel de plek waar professionele burgers dat namens hen doen: politiek als beroep. Aan hen is ook de dure plicht om niet simplistisch te denken vanuit *value for money*, maar de grotere idealen dichterbij te brengen.

Om praktisch invulling te geven aan het democratisch ideaal van volwaardige deelname van iedereen, is de gemeente bij uitstek geschikt. Hier kan de verantwoordelijkheid van de burger voor zijn eigen ontwikkeling en de zorg voor de omgeving invulling krijgen. Wel moet aangetekend worden dat veel gemeenten nu al zuchten onder een groot

aantal taken en dat het geen mechanisme van 'over de schutting gooien' moet worden. Wanneer gemeenten daadwerkelijk op de zelforganisatie van burgers durven te vertrouwen, is de kans echter groot dat de last eerder lichter dan zwaarder wordt.

Dat betekent dat de provincie weer echt de rol van tussenlaag, schakel tussen Rijk en gemeenten op zich nemen. In een meer apolitieke setting, meer toezicht en controle, meer beheer: het stellen van kaders en randvoorwaarden. Dit is geen pleidooi voor een gesloten huishouding: juist omdat taken en territoria op zoveel verschillende manieren te koppelen zijn, heeft het geen zin en is het contraproductief dat zogenaamd precies te willen inperken. Maar het betekent wel een einde aan de provincie als ondernemer, als uitvoerder, een eind aan de opeenstapeling van *grands travaux*. In zo'n setting heeft de provincie de mogelijkheid te gaan lijken op het groene idee van een deliberatieve democratie.

Of dat leidt tot minder provincies, grotere gemeenten en meer centralisatie, is niet op voorhand te zeggen. De essentie is dat zeggenschap en uitvoering zo dicht mogelijk bij elkaar liggen. Wie de besluiten neemt, moet ook zelf (mede) verantwoordelijk zijn voor het bereiken van de beoogde doelen. Waar niet de overheid, maar de burger dat kan, moet hem die gelegenheid worden geboden. Niet alleen draagt dat bij aan het plezier en de motivatie tot goede uitvoering, het zou tevens kunnen leiden tot grotere transparantie en sterkere democratische controle. Hopelijk is het ook een remedie voor de al te sterke fixatie op vermeende efficiëntie en schaalvoordelen en ongenueanceerde pleidooien voor groter en minder.

=

LITERATUUR

- Commissie-Kalden, '18. Openbaar Bestuur', www.minfin.nl/dsresource?type=pdf&objectid=minfinbeheer:73767&versionid=&subobjectname=
- Michael Saward, 'Green Democracy' in Andrew Dobson & Paul Lucardie (ed.) *The Politics of Nature: Explorations in Green Political Theory*. London, Routledge 1993.
- Robyn Eckersley, *The Green State. Rethinking Democracy and Sovereignty*. Cambridge, MIT Press 2004.
- Douglas Torgerson, 'Constituting Green Democracy: A Political Project', *The Good Society* 2008, 17(2), 18-24.

Varkens worden door heel Europa vervoerd, vaak onder erbarmelijke omstandigheden.

Een beeld uit een film van Stichting Varkens in Nood.

Bron: http://www.varkensinnood.nl/misstanden_bij_varkens_foto_en_filmmateriaal.htm.

Brabantse lezers van de Helling kunnen daarnaast ook kijken op www.megastallen-nee.nl

het

Verbeter Brussel,

In Brussel gaat een democratisch gat. De Europese besluitvorming is onvoorspelbaar en stroperig en er is gebrek aan Europees publiek debat. Maar aanpassingen aan het Europese bouwwerk zijn niet genoeg, in Nederland is een cultuuromslag nodig.

Het is intussen vijf jaar geleden dat de politieke elite werd opgeschrikt door het 'nee' van de Nederlandse kiezer tegen de Europese Grondwet. Het was de afstraffing van een laffe campagne. Het kabinet hanteerde de weinig sprankelende leuze 'Europa, best belangrijk'. Minister Zalm voelde zich te goed om te flyeren. Ook GroenLinks voerde maar zuinigjes campagne, met de defensieve slogan 'Een beter Europa begint met een ja'. Het kabinet concludeerde nadien dat Nederland tegen de Grondwet had gestemd omdat daarin over een Europees volkslied en een Europese vlag werd gesproken en omdat Nederland teveel betaalde aan Brussel. Zo werd een potentieel interessant debat gereduceerd tot symboliek en geld. De discussie had moeten gaan over drie kernvragen:

- Waarom hadden we nu ook weer de Europese Unie? Waar houdt die EU op en begint Nederland?
- Is een Europese democratie theoretisch mogelijk? En wat moet daarvoor in Brussel veranderen?
- En wat moet er in Nederland veranderen om mee te werken aan die Europese democratie?

Pas als deze drie kernvragen beantwoord zijn kunnen we over afgeleide vraagstukken, zoals hoeveel geld Brussel mag kosten, een zinnige discussie voeren. Tot die tijd dreigt het maatschappelijk debat te blijven hangen in een simplistisch voor of tegen de EU, waar de tegenstanders het veel makkelijker hebben omdat ze rare uitspattingen zoals de dubbele vergaderplaats van het Europees Parlement niet hoeven uit te leggen. Hieronder geef ik mijn antwoord op de drie kernvragen, vanuit een groen, Europees perspectief.

Politieke unie

Nederland heeft belang bij de grensoverschrijdende Europese markt. Dat is tegenwoordig het meest gebruikte argument voor de EU. Zelfs een eurosceptische partij als de PVV ziet het nut van de interne markt. Maar voor die gezamenlijke marktregels hoeft je geen hele Brusselse democratie op te tuigen. In die zin is de PVV consistent als zij het Europees Parlement wil afschaffen en het aantal Europese ambtenaren wil terugdringen.

Waarom dan wel een Europese Unie? Waar het politici de afgelopen jaren niet is gelukt om de EU uit te leggen, schiet de economische crisis te hulp. Die laat ons pijnlijk voelen dat de globalisering van de politiek decennia achterligt op de globali-

sering van markten. Het bedrijfsleven is al lang internationaal: een lekkende oliebuis in de Golf van Mexico heeft direct gevolgen voor de positie van BP in Rusland. De bankencrisis van 2008 liet zien hoezeer ook financiële markten internationaal verweven zijn. Het omvallen van een Amerikaanse zakenbank leidde een wereldwijde recessie in. De klimaatop in Kopenhagen toonde aan dat individuele Europese landjes kansloos zijn in het grote geopolitieke spel. Minister Cramer, die in Kopenhagen rondliep namens zeventien miljoen Nederlanders, speelde geen rol van betekenis, net zo min overigens als bondskanselier Merkel namens tachtig miljoen Duitsers.

Hier ligt de noodzaak van een EU. We geven geen soevereiniteit af als we iets op Brussels niveau willen regelen, maar we proberen juist de soevereiniteit terug te pakken die we kwijtgeraakt zijn aan mondiale markten en de geopolitiek. Wie weigert om nog maar enige bevoegdheid te delen met 'Brussel' legt zich neer bij een nationale politiek die geleidelijk aan relevantie verliest. De Haagse debatten over koopkrachtplaatjes worden simpelweg overruled door Wall Street of de Londense City.

Als de mondiale ontwikkelingen iets duidelijk maken, dan is het wel dat een politieke Unie hard nodig is. Met de invoering van de euro is die keuze feitelijk ook gemaakt. Een muntunie vraagt, nog veel meer dan een gezamenlijke markt, om een voortdurende inmenging in de binnenlandse politiek van de deelnemende landen en om een gezamenlijk extern optreden. Dat is de Europese burgers helaas niet verteld toen de euro werd ingevoerd. Het wordt tijd dat politici dat verzuim goedmaken.

Onvoorspelbaar

Dat brengt me bij de volgende vraag: hoe ver reikt zo'n politieke unie? De eerlijkheid gebiedt me te zeggen dat ik dat niet volledig kan overzien. De vervlechting van Europese landen is een uniek project. Dat betekent ook dat we een proces ingaan waarvan we menig parameter niet kennen. In een theoretische uitwerking is het logisch om een federaal Europa te construeren waarin een Europese regering bevoegd is voor beleidsterreinen waarvoor de nationale staten een maatje te klein zijn, zoals buitenlandse politiek, economisch beleid, milieubeleid en migratiebeleid. Onderwerpen als onderwijs, cultuur en sociale zekerheid kunnen goeddeels aan de lidstaten worden overgelaten.

begin in Den Haag

We hebben echter geen Europese regering. Omdat we voor het eerst in de geschiedenis vrijwillig zeggenschap overhevelen naar een supranationaal niveau, hebben we gekozen voor een stapsgewijze aanpak. Dat heeft ons bij de huidige hybride constructie gebracht: een Europese Commissie die initiatiefrecht heeft voor nieuwe wetten en twee wetgevende instanties die de wetsvoorstellen moeten goedkeuren: het Europees Parlement als vertegenwoordiging van de burgers en de Raad van Ministers als vertegenwoordiging van de lidstaten. Maar ook een Europese Raad van regeringsleiders, met een vaste voorzitter, die de Europese Commissie onder curatele probeert te stellen, de wetgeving soms naar zich toetrekt en geïmproviseerde besluiten neemt als zich nieuwe problemen aandienen waarvoor de bevoegdheden van de EU tekortschieten. Dat levert een stroperige besluitvorming op, wat een direct gevolg is van de stapsgewijze aanpak van de Europese integratie. Elke stap verder moet worden goedgekeurd door de inwoners van die politieke Unie. De Grondwetcampagne in 2005 heeft laten zien hoe lastig het is om mensen uit te leggen waarom we verder willen.

En dus zetten we nieuwe hybride stappen binnen die toch al lastig uit te leggen hybride constructie. Een voorbeeld is de nieuwe Europese minister van Buitenlandse Zaken, die we zo niet mogen noemen dankzij de aversie van de Nederlandse regering tegen 'superstaat'-symbolen. Ja, we willen ons buitenlands beleid in Europees verband voeren en ja, we willen dus een Europese diplomatieke dienst. Maar nee, dat buitenlands beleid mag niet helemaal in Brussel komen te liggen en het Europees Parlement mag er niet te veel over te zeggen krijgen. Dus hebben we nu een 'Hoge Vertegenwoordiger', Catherine Ashton, die zowel lid is van de Europese Commissie als voorzitter is van de Raad van Ministers van Buitenlandse Zaken, maar alleen namens de EU mag spreken wanneer de lidstaten het eens zijn. Een haast onmogelijke positie, die echter logisch voortvloeit uit het feit dat we slechts kleine stapjes durven zetten op weg naar die politieke Unie.

En daarom weet ik niet goed waar het zal eindigen. Een Europese federatie biedt het meest heldere model. Maar maatschappelijke acceptatie en dus de politieke moed om verdere stappen te verdedigen zijn ook cruciaal in een democratie. Crisissituaties, zoals het dreigende failliet van Griekenland, leiden tot onverwachte doorbraken die weer een nieuwe werkelijkheid scheppen.

Het project Europa zal daarmee altijd een forse dosis onvoorspelbaarheid aankleven, hoezeer je ook visionair probeert te zijn als politicus, wat we ook proberen bij GroenLinks: zie bijvoorbeeld de 2030-scenario's in het Europese verkiezingsprogramma van 2009.

Spierballen

Een onvoorspelbaar proces met een stroperige besluitvorming en uit nood geboren doorbraken: geen ingrediënten voor een soepel functionerende Europese democratie. Helemaal niet omdat Europese onderwerpen zelden van groot belang worden geacht in een publiek debat. Zelfs verkiezingen voor het Europees Parlement draaien nogal eens uit op nationale 'afrekeningen' met de zittende regering.

Het is hoog tijd om de Europese verkiezingen echt te koppelen aan het 'Brusselsse' beleid. De stembusstrijd moet een strijd om de macht in Europa worden. Op dit moment wordt alleen het Europees Parlement verkozen. Dat parlement moet een nieuwe Commissie goedkeuren, maar verder houdt het wel op. En dat terwijl je de Europese Commissie best kunt vergelijken met een regering – een soort van zakenkabinet. De Eurocommissarissen moeten voor elk van hun voorstellen wisselende meerderheden zoeken: zowel in het Europees Parlement als in de Raad van Ministers. Een goed Commissaris weet die meerderheden met de juiste argumenten en concessies te verkrijgen en wordt beloond met een nieuwe zittingstermijn. Falende Commissarissen komen niet terug.

Maar als we de parallel trekken met een zakenkabinet zitten er nog veel hiaten in de structuur. Ten eerste is de benoeming van de Commissie amper gekoppeld aan de uitslag van de Europese verkiezingen. De Europese regeringsleiders rekruteren uit eigen kring de kandidaat-Commissievoorzitter tegen wie de minste bezwaren bestaan. Elk land draagt vervolgens zijn eigen Eurocommissaris voor, op grond van obscure binnenlandse compromissen. Het gevolg is een Europese Commissie met meer liberale Commissarissen dan sociaal-democratische, ondanks een verkiezingsuitslag die de sociaal-democraten duidelijk meer stemmen gaf dan de liberalen. Het is hoog tijd voor Europese kieslijsten, met lijsttrekkers die namens hun politieke familie kandidaat zijn voor het Commissievoorzitterschap of het Europese ministerschap van Buitenlandse Zaken. Dan mag de kandidaat-Commissievoorzitter van winnende Europese partij of partijencombinatie als

eerste proberen een Commissaristenteam samen te stellen dat op de goedkeuring door het Europees Parlement kan rekenen.

Het Europees Parlement is nog niet steeds bevoegd om Europese Commissarissen individueel weg te stemmen. De facto heeft het parlement die macht wel opgeëist bij de benoeming van een nieuwe Commissie. Maar het Europees Parlement zou vaker dan eens in de vijf jaar spierballen moeten tonen, door ook eenmaal benoemde Eurocommissarissen tot aftreden te dwingen wanneer zij falen. Een parlement moet niet alleen zijn stempel zetten op wetgeving – dat doet het Europarlement meer dan nationale parlementen – maar ook zichtbaar controle op de macht uitoefenen. Dan dringen Europese controverses vaker door tot de nationale openbaarheid.

Achter het net

Te vaak wordt bij het dichten van het democratisch gat louter gedacht aan Brusselsse aanpassingen van het Europese bouwwerk. Een belangrijke verandering moet juist in Den Haag plaatsvinden: zolang Europese onderwerpen niet leven in de nationale politieke arena, is elke Brusselse innovatie een druppel op een gloeiende plaat.

Zo moet Den Haag veel sterker participeren in de vroege fases van de Europese besluitvorming. Het beeld van eigengereide Brusselsse bureaucraten klopt niet: Brussels beleid komt pas van de grond na zeer veel formele en informele consultaties, zowel in Brussel als in de nationale hoofdsteden. Het belang van die consultaties volgt alleen al uit de besluitvormingsprocedure: de Europese Commissie moet een dubbele meerderheid zien te verwerven voor haar voorstellen, zowel onder de 736 parlementsleden als onder de 27 lidstaten. Dankzij de vele informele en formele stappen in het besluitvormingsproces krijgt de Commissie in beeld hoe zij een wet moet schrijven om die meerderheden te krijgen. Voor lidstaten betekent dat: als je pas mee gaat doen in de officiële besluitvormingsfase, vis je meestal achter het net en kun je de Europese wetten hoogstens nog bijschaven.

Formeel begint de Commissie vaak met een Groenboek, vervolgens een Witboek, om pas daarna met een wetsvoorstel te komen. Eerst een ontwerprijtlijn, die lidstaten nog vrijheid laat bij de wijze van implementatie, en uiteindelijk eventueel een verordening, die meteen kracht van wet heeft.

Informeel wordt er voortdurend afge-

30 Verbeter Brussel, begin in Den Haag

tast. Elk lidstaat heeft een Permanente Vertegenwoordiging in Brussel, met ambtenaren op elk beleidsterrein. De Commissie polst die PV's dagelijks. Voor Nederland alleen al werken er ongeveer 75 mensen op de PV. Via hen communiceert de Nederlandse regering informeel wat Nederlands opstelling zou kunnen zijn bij een nieuwe wet. Als de Tweede Kamer dichterbij op dit proces wil zitten, moet zij dus al in een vroeg stadium de verantwoordelijke minister in de Kamer vragen wat Nederland wil met bepaalde wetten, en bijsturen wanneer dat nodig is.

Is dat mogelijk? Ja, de Tweede Kamer is sinds een aantal jaar een groep ambtenaren rijker die alle processen in Europa volgt en die dus ook weet welke wetten eraan zitten te komen. En natuurlijk heeft elke partij ook Europarlementariërs, die eveneens door de Commissie worden benaderd over aanstaande wetsvoorstellen. Wachten op officiële Brusselse documenten is niet nodig. Zo weet iedereen in Brussel nu al dat de Commissie met voorstellen voor de pensioenen gaat komen, voor de Europese energievoorziening in 2050 en voor de nieuwe meerjarenbegroting van de EU. Het Nederlandse standpunt in die dossiers is nog niet vastgesteld, maar wordt al wel informeel gecommuniceerd in Brussel. Als Kamerleden de ministers hierover eerder aan de tand voelen, worden zijzelf én de burgers minder snel overvallen door nieuwe Brusselse plannen.

De Europese democratie is nog steeds gemankeerd en vraagt om verdere verbeteringen. Maar door Brussel de rug toe te keren versterken we de Nederlandse soevereiniteit allerm minst. We leveren ons dan uit aan de anonieme krachten van geglobaliseerde markten. Nederland moet een constructieve rol spelen binnen de EU, opdat de EU een wereldspeler kan worden. Brussel moet daartoe veranderen, het Europees Parlement assertiever worden, maar net zo belangrijk is het besef in Den Haag dat Europese politiek ook via de informele route loopt. Die informele processen zijn te verenigen met de democratische rol van een volksvertegenwoordiger: zoek de onderwerpen die een grote impact gaan hebben en zorg voor vroegtijdige inmenging en debat. Alleen zo benut Nederland zijn invloed in Brussel ten volle en krijgen burgers de informatie waar zij recht op hebben. Ook al kun je als politicus moeilijk 'scoren' met Europa, het project is uniek en waardevol genoeg om ervoor te vechten.

=

Kunstenaar Sammy Baloji (DR Congo, 1978) onderzoekt de Afrikaanse geschiedenis en identiteit. In *Mémoire* monteert hij archiefbeelden van Congolese arbeiders in eigen foto's van gehavende landschappen – waar ooit de koloniale machthebbers zich uitleefden voor eigen gewin.

Een land kan zich niet ontplooien zolang het de trauma's uit het verleden niet onder ogen ziet, aldus Baloji. Hij ontving in 2009 een Prins Claus Prijs en exposeerde onlangs in Vlaams Cultuurhuis de Brakke Grond, vanwege de vijftigjarige onafhankelijkheid van Congo.

democratie

Rond 1960 werden veel Afrikaanse landen onafhankelijk. Na het tijdperk van kolonisatie volgde het tijdperk van zelfbestuur. De bemoeienis van het Westen bleef, waarbij invoering van vrije verkiezingen dikwijls een voorwaarde voor hulp was. Wat heeft vijftig jaar democratisering Afrika gebracht?

Het lijkt erop dat reguliere verkiezingen met meerdere politieke partijen een vaste plek heeft gekregen in de meeste van de 53 Afrikaanse landen. Wat dat betreft staat de Afrikaanse democratie er redelijk goed voor.

Maar als je beter kijkt, rijzen er vragen. In Zuid-Afrika bijvoorbeeld, de grootste economische macht van het continent, heeft maar één partij een reële kans om de landelijke verkiezingen te winnen. Hierdoor krijgt de democratie een vreemde bijmaak en gaat de aandacht gaat uit naar bepaalde groepen binnen het regerende *African National Congress* en naar de enige provincie met een sterke oppositiepartij, de West-kaap. Veel mensen vragen zich onwillekeurig af wat het ANC zou doen als het ooit de macht zou dreigen kwijt te raken. Zou het dezelfde weg inslaan als het buurland Zimbabwe, waar president Mugabe de laatste tien jaar bij alle verkiezingen heeft gefraudeerd, en waar hoge militairen bang zijn om gestraft te worden voor hun misdaden als ze ooit de greep op het land zouden kwijtraan?

In veel andere Afrikaanse landen dienen verkiezingen meer als een formele bevestiging van elite-afspraken dan als een eerlijke toets van de publieke opinie. Presidenten die eenmaal zijn geïnstalleerd, blijven vaak decennia lang aan de macht. Machtige families domineren doorgaans het politieke systeem: formeel kent Afrika maar drie

monarchieën (Lesotho, Marokko en Swaziland), er zijn echter maar liefst vier constitutionele republieken (Botswana, Congo, Gabon en Togo) waar zoons hun vaders hebben opgevolgd als staatshoofd. Hetzelfde zou spoedig kunnen gebeuren in Egypte, Libië, Senegal en nog een paar andere landen. Aan de andere kant zijn er nog maar een handvol ouderwetse politiestaten, waar een autoritaire president regeert op basis van de steun van het leger en de politie. De meeste van dergelijke landen liggen in Noord-Afrika, waarbij Tunesië waarschijnlijk de meeste effectieve politiestaat is van het hele continent.

De koloniale erfenis

Afrika is een gigantisch continent. Het is niet alleen groter dan Europa, maar kent ook een grotere culturele diversiteit – sommige delen verschillen meer van elkaar dan bijvoorbeeld Ierland en Rusland. Eén van de weinige zaken die voor heel Afrika gelden is dat elk land ooit de kolonie was van een Europees land, uitgezonderd Liberia, waar in 1847 de republiek werd uitgeroepen toen een kleine groep zwarten uit Amerika zich er vestigde (overigens was Ethiopië tussen 1936 en 1941 bezet door Italiaanse troepen, maar dit land is nooit algemeen beschouwd als kolonie). Afrikaanse nationalistengeloofden altijd dat het overnemen van de formele macht van de buitenlanders automatisch zou leiden tot de bevrij-

in Afrika

ding van het hele continent, maar het wordt steeds duidelijker dat emancipatie niet zo eenvoudig is. Niemand denkt dat Afrika als geheel zijn potentieel heeft vervuld in de halve eeuw die verstreek nadat de koloniale waren vertrokken en de meeste landen zelfstandige, soevereine staten waren geworden.

Ruwweg zijn er twee gangbare verklaringen waarom de zaken niet zijn gelopen als gepland. Eén visie is dat Afrika's vooruitgang is belemmerd door slecht leiderschap, met name door het falen van de politieke elite. Volgens een andere opvatting is Afrika in zijn ontwikkeling belemmerd door imperialisten en profiteurs van buiten. De achterliggende vraag is: hebben de Afrikanen het vooral aan zichzelf te wijten dat ze het potentieel van hun continent niet hebben verwezenlijkt, of komt het door de buitenstaanders?

Het debat hierover heeft niets gebracht. Een frisse blik is nodig op de vraag hoe Afrika is gekomen waar het nu is. Daarbij moeten we vooral de opinies onder de loep nemen over de vraag wat het kolonialisme gebracht heeft. In het grootste deel van Afrika was de koloniale heerschappij van korte duur, niet meer dan drie of vier generaties. Het belang ervan moet niet worden overdreven, anders raken we blind voor belangrijke factoren die hebben bijgedragen aan Afrika's politieke evolutie op lange termijn. Ten eerste omvatte de koloniale heerschappij, vooral in kustgebieden, maar een klein deel van een veel langere periode van interactie met externe krachten. Grote delen van de westkust werden voor het eerst opgenomen in de wereldeconomie door de slavenhandel met Noord- en Zuid-Amerika, die zo'n vier eeuwen duurde. Maar delen van Oost-Afrika waren zelfs al veel eerder betrokken bij de handel met het Midden-Oosten en India. Ook hier was slavenhandel een onderdeel van de handel, al is die veel minder bekend dan de Atlantische variant. Deze oude banden, die zelfs onder het koloniale bewind nooit helemaal verdwenen, beleven nu een wederopstanding met de opkomst van China en andere Aziatische machten. Of het nu om het Oosten of het Westen gaat, de langdurige handelsbetrekkingen zorgden voor een sterke verankering in de wereldeconomie, lang voordat Afrika werd gekoloniseerd.

Een tweede en even belangwekkend punt is dat veel van de typische kenmerken van Afrika's politieke economie totaal geen verband houden met de dekolonisatie

van het continent. De verbijsterende bevolkingsgroei in Afrika – de snelste uit de wereldgeschiedenis – begon in de eerste helft van de twintigste eeuw en gaat sindsdien door. De dekolonisatie had hier geen invloed op. Iets dergelijks geldt voor hulp en schulden, twee van de belangrijkste mechanismen waardoor Afrika afhankelijk is geworden van de rijke delen van de wereld. In de meeste gevallen kan het begin van de schuldenlast worden teruggevoerd op het tweede kwart van de twintigste eeuw. In de jaren vijftig en zestig werden de schulden gestaag groter, toen veel landen hun soevereine status verwierven. Ook hier is sprake van een probleem dat niet begon of eindigde met de dekolonisatie.

De belangrijkste veranderingen in Afrika's relatie met de rest van de wereld na de Tweede Wereldoorlog vonden waarschijnlijk plaats in de jaren zeventig en tachtig. In die periode veranderde de positie van Afrika in de wereld door de grote financiële omwentelingen die volgden op de ont koppeling van de dollar van de goudprijs in 1971 en de daaropvolgende inflatie in dat decennium.

Fragiele staten

Sinds het laatste deel van de twintigste eeuw zijn veel Afrikaanse landen verworpen tot wat tegenwoordig 'fragiele staten' heten. In de praktijk beschouwen internationale diplomaten en zakenmensen slechts een handvol landen ten zuiden van de Sahara als normaal functionerende landen. Botswana, Mauritius en Zuid-Afrika staan bovenaan in deze categorie. Over andere landen wordt over het algemeen geoordeeld dat ze aan het begin staan van hun ontwikkeling. Ghana is de huidige favoriet en Mali, Zambia en nog een paar anderen hebben eervolle vermeldingen gekregen. Weer andere landen vallen afwisselend in en uit de gunst van de donoren. De rest wordt als min of meer disfunctionerend gezien omdat ze niet in staat zijn de publieke diensten te bieden die onder de internationale wetgeving van hen worden verwacht. In ontwikkelingsjargon is het gebruikelijk om van gebrekkig functionerende staten te zeggen dat ze een tijdelijke terugval doormaken op hun pad naar de vooruitgang, maar dat is een onbevredigend standpunt voor iedereen die weigert te accepteren dat er één enkele weg is die naar voorspoed leidt en dat de geschiedenis zich in voorspelbare fases voltrekt.

Opvallend genoeg houden zelfs de meest 'fragiele' Afrikaanse regeringen in

elk geval in formele zin het uiterlijk van een op westerse leest geschoeide staat, met ministeries, wetboeken etc. Dit vormt een basisvoorwaarde voor het lidmaatschap van de Verenigde Naties en andere cruciale internationale organisaties. De instellingen die noodzakelijk worden geacht om deel uit te maken van de moderne wereld (en die bijna altijd zijn gevestigd in de koloniale periode) worden om die reden van hogerhand overladen met aandacht. Tegenwoordig gaat het daarbij overwegend om instellingen die verband houden met democratie, wat in de jaren negentig een voorwaarde werd voor westerse acceptatie en internationaal aanzien. In werkelijkheid vindt in veel 'fragiele' staten het feitelijke bestuur van de samenleving steeds meer plaats via informele circuits, waarvan velen geworteld zijn in de Afrikaanse samenlevingen en de lange geschiedenis van het continent. Deze informele netwerken en instellingen zijn over het algemeen niet democratisch in formele zin, hoewel er soms wel degelijk sprake is van een systeem van verantwoording afleggen aan de bevolking. Ze zijn geen vervanging van formele verkiezingen en parlementaire vertegenwoordiging, maar kunnen er goed mee worden gecombineerd. Het formele en het informele domein komen soms op vreemde manieren samen. In Zuid-Afrika is de regering enerzijds trots op haar democratische gezindheid, maar versterkt anderzijds in landelijke gebieden de erfelijk overgedragen autoriteit van stamhoofden die bijvoorbeeld zelden enige belang hechten aan de rechten van vrouwen (zij kunnen zelfs geen land erven).

Religie als macht

Eén van de meest opvallende aspecten van informele systemen is de nauwe band met religie. In dit licht moeten ook de opkomst

van de christelijke pinksterbeweging en de manifestatie van de islam worden gezien.

De publieke zichtbaarheid van religie wordt door commentatoren vaak voorgesteld als een religieus réveil, maar dat is niet terecht. Er is geen enkel bewijs dat Afrikaanse samenlevingen hun intens religieuze karakter ooit hebben verloren. Wel hebben overheden decennia lang religie als een privézaak beschouwd die buiten de politiek staat, waarbij ze uitgingen van ideologieën die ze als progressief beschouwden omdat ze Europees waren. In werkelijkheid denkt de overgrote meerderheid van de Afrikanen dat welvaart, gezondheid en voorspoed deels het resultaat zijn van onzichtbare processen en niet alleen van tastbare invloeden. Dit is één van de belangrijkste redenen dat mensen interactie zoeken met een onzichtbare wereld. Voor hen zijn religie en politiek twee facetten van één en dezelfde macht. In veel Afrikaanse landen hebben de mensen dan ook het meeste vertrouwen in religieuze leiders. In de *Who runs your world*-opiniepeiling van de BBC uit 2005 zei niet minder dan 85 procent van de Nigerianen dat ze religieuze leiders meer vertrouwden dan welke andere autoriteit dan ook, en een vergelijkbaar deel was bereid om deze leiders meer macht te geven.

De reden dat mensen in religieuze termen denken is niet omdat ze niet in staat zouden zijn om de wereld op een andere manier te interpreteren. Ze doen het omdat religie een middel is om binnen één kader zowel de wereld als jezelf te begrijpen. De historische wortels daarvan liggen zeer diep. Religie verbindt mensen met hun samenleving en hun omgeving. Er is geen reden om aan te nemen dat je met onderwijs en ontwikkeling seculiere samenlevingen krijgt waarin het geloof uitdooft of een strikt persoonlijke zaak wordt.

Uit deze observaties over de historische wortels van veel informele praktijken moet niet worden geconcludeerd dat er een authentiek Afrika bestaat, onveranderd en tijdloos, dat te voorschijn komt als je het kolonialisme er maar vanaf schraapt, als de aangroei op de romp van een schip. Dat is onmogelijk, aangezien er is gebeurd wat er is gebeurd. Maar het is ook niet wenselijk. Beleidsmakers die bezorgd zijn over de problemen van de 'fragiele' staten van Afrika hebben gelijk als ze denken dat de wereld veiliger zou zijn als elk land zou beschikken over een redelijk normaal functionerende regering, met een minimum aan bureaucratistische efficiency.

Als een willekeurig land in onze eeuw zijn rechtmatige plaats in de wereldwijde circuits van diplomatie en handel wil innemen, moet het niet alleen over een minimaal effectieve staat beschikken, maar ook over staatsinstellingen die zijn aangepast aan de eigen culturele context en geschiedenis. Hierbij moet de manier waarop mensen hun eigen wereld willen organiseren worden gecombineerd met de technische specificaties die de internationale handel en diplomatie van moderne regeringen eisen. Er moet een ontwikkeling komen van wat Breyten Breytenbach omschreef als "een Afrikaanse moderniteit die wordt gevoed door Afrikaanse roots en realiteiten."

=

Uit het Engels vertaald door Michiel Nijenhuis. Het origineel is na te lezen op www.helling.net

Literatuur

Breyten Breytenbach, 'Mandela's smile: notes on South Africa's failed revolution', *Harper's Magazine*, December 2008. (zie www.thetruthseeker.co.uk/article.asp?ID=9848)

WAAROM PO KUNSTBELI

Het politieke klimaat dwingt tot een nieuwe visie op kunstbeleid. Democratische veelstemmigheid moet daarbij het uitgangspunt zijn.

Vanaf de Tweede Wereldoorlog heeft er in Nederland consensus over bestaan dat de overheid het maken en verspreiden van kunst actief zou steunen, zo nodig met subsidies. Ruzies gingen altijd over in welke mate. Die vanzelfsprekendheid van subsidiëren is voorbij, nu de kille wind van populisme van diverse snit ons land in de ban houdt. Dit dwingt *alle* politieke partijen om hun denken over kunstbeleid te herijken.

En wat is dan de kern die we moeten veilig stellen? Dat is democratie. De verworvenheid van de democratie is dat heel veel stemmen zich kunnen uiten, maar ook gehoord kunnen worden, niet alleen op het gebied van informatie en meningsvorming, maar zeker ook wat betreft artistieke communicatie. Als we werkelijk hechten aan onze democratie, dan moeten wij, als samenleving, om ons heen kijken: waar zien we die diversiteit verschrompelen, en waar zien we machtsconcentraties ontstaan die artistieke en informatiestromen ondersneeuwen? Wat kunnen we dan doen om, zo nodig, de markt te corrigeren om het grote goed van de vrije communicatie te redden?

Dit brengt ons op drie fundamentele vragen. Allereerst, moeten we bevreesd zijn voor censuur? Als tweede, functioneren culturele markten op zo een wijze dat een grote diversiteit aan culturele uitingen gecreëerd en vertoond kan worden, en een redelijke kans heeft om de aandacht van divers publiek te trekken? Als derde, is de overheid geroepen om het maken en verspreiden van kunst actief te steunen als die markten niet naar behoren zouden functioneren?

Broertje dood

De eerste vraag – over censuur – lijkt misschien het minst problematisch. Dat is iets wat in andere delen van de wereld voorkomt, maar hier is het een boze droom uit lang vervlogen tijden. Helaas is dat niet het geval. In het late voorjaar van 2010 vroeg de Haagse PVV aan een groot aantal kunstinstellingen wat ze met de subsidiegelden hadden uitgevoerd. Dat is een legitieme vraag, die op zich via de geëigende kanalen prima beantwoord had kunnen worden. Toch kleeft er een luchtje aan. De manier van stellen van de vraag heeft een intimiderende werking. Het is niet uit te sluiten dat dit de ouverture is van een verder proces van intimideren. Voor het eerst, in het tijdperk en in het land waarin we leven, moeten we strategieën ontwikkelen hoe hiermee om te gaan. Dat is een nieuwe opgave waarbij we ons niet al te veel fouten kunnen veroorloven. Twee ingrediënten die daarbij van pas komen zijn: zich niet laten provoceren, en in heldere bewoordingen uitleggen waarom bepaalde artistieke activiteiten ondernomen worden.

De tweede vraag – over het functioneren van culturele markten – wordt uiterst relevant als partijen ter rechterzijde van het politieke spectrum melden dat het nu eens uit moet zijn met het subsidiëren van de kunsten: laat burgers die

vermaak willen daar zelf maar voor opdraaien. Tegen die gedachtegang valt weinig in te brengen, lijkt het. Het wordt echter wat complexer als we het principe van 'zorg voor je eige' loslaten op andere maatschappelijke activiteiten: zorg zelf maar dat je aan je gezondheidszorg komt, aan je onderwijs, aan je veiligheid, enzovoorts. Dan belanden we in de jungle van het vrije marktdenken van het neoliberalisme dat we na het falen daarvan dachten achter ons gelaten te hebben.

Dat wil niet zeggen dat het uitgangspunt dat zo veel mogelijk maatschappelijke activiteiten op vrije markten tot stand zouden moeten komen niet de moeite van het nastreven waard is. Het particuliere initiatief van mensen – ook in ondernemende zin – heeft een grote waarde. De strijd zal dan gaan over, wat zijn 'vrije' markten? Onlosmakelijk daaraan gekoppeld is de vraag welk concept van vrijheid op markten wij willen dat de overheid, namens ons, bevordert.

Laten we ons toespitsen op het maatschappelijk segment dat we de kunstensector noemen. Dat bevat uiteraard alle soorten films, romans, muziek, theater, shows, opera, dans, beeldende kunst en design en mengvormen daarvan, populair of niet. Wat betekent het voor dat segment van de samenleving als we spreken over de 'vrije' markt? Is dat er een die beheerst wordt door een handvol culturele conglomeraten en hun overweldigende marketing en monopolisering van productie- en distributiekanaal, waardoor middelgrote en kleine culturele ondernemingen naar de randen van de markt en uit de publieke aandacht worden weggeduwd? Dat kunnen we toch nauwelijks een vrije markt noemen. Vanuit democratisch perspectief – en ook vanuit het oogpunt van mededingingsbeleid – is het ontoelaatbaar dat er te dominante partijen op de markt zijn. Denk bijvoorbeeld aan Disney, Google, Warner, Sony, Amazon.com.

Wat zouden we moeten uitrichten om culturele markten tot stand te brengen waar er veel aanbieders zijn en waar niemand, dus ook geen enkele onderneming, de creatie, productie, distributie, promotie, marketing en condities voor receptie van kunsten verregaand beheerst? Wat we dan allereerst moeten doen is het middel van de mededingingspolitiek activeren. Dit moet ervoor zorgen dat al te grote, marktdominante culturele bedrijven in veel stukken opgedeeld worden. Waarom zouden we het toelaatbaar vinden dat er ondernemingen bestaan die culturele markten naar hun hand kunnen zetten?

In het algemeen zou het bestrijden van marktoverheersing een van de peilers moeten zijn van een linkse politiek. Wat is daar de reden voor? Zoals we geen dictatuur willen, zo hebben we een broertje dood aan ondernemingen die ons vertellen wat goed voor ons is, en die het initiatief van vele anderen om te ondernemen in de kiem smoren. We willen geen trendsetters die ons overheersen met hun marketing, die onze smaak verregaand beïnvloeden, en die ons het zicht ontnemen op hoe hun producten tot stand komen. We willen geen ondernemingen die *too big to fail* zijn, en die voor hun slecht of onverantwoord ondernemersgedrag niet afgestraft worden. Doordat ondernemingen op zo een ongekend grote schaal hebben kunnen doorgroeien zitten we nu opgescheept met de vraag hoe dat zonder al te veel fatale brokken voor de economie teruggedraaid kan worden. Zijn

PULISTISCH EID ONGELIJK HEEFT

de Helling
35
herfst 2010

ze te groot om ze nog aan te pakken? Moeten we ons bij die fataliteit neerleggen of zijn er strategieën denkbaar waardoor we als samenleving de regie over markten weer terug kunnen veroveren?

Wat we voor alle bedrijfstakken hoogst onwenselijk vinden – marktdominantie – is nog meer fataal voor cultuur en informatie. Op die gebieden moet de grootst mogelijke diversiteit floreren, ook wat betreft het eigendom van de middelen van productie en distributie. Het gaat niet aan dat slechts enkele ondernemingen de keuze voor inhouden van ons artistiek vermaak en de sfeer daar rond heen verregaand bepalen. Dat is slecht voor onze democratie. En droom niet weg bij de gedachte dat dit euvel met de digitalisering opgelost is. Integendeel, waar er in het oude analoge terrein ongeveer tien conglomeraten wereldmarkten domineerden, zo treffen we er in het digitale veld een stuk of vier aan: Google, Apple, Amazon.com en de filialen van Rupert Murdoch. Daar kunnen we onmogelijk vrede mee hebben.

Het mededingingsrecht geeft ons het middel in handen om ondernemingen die de vrije markt verstoren aan banden te leggen en vele kopjes kleiner te maken. In het neoliberale tijdvak werd dit juridische instrument slechts spaarzaam gebruikt. Laten we het dus, zoals gezegd, revitaliseren. Waar we op af moeten stevenen is dat de Mededingingsautoriteit zelfstandig markten afspeurt en constateert dat een bepaalde onderneming te dominant geworden is op de markt. Op de terreinen van cultuur en informatie is dat al snel het geval, want de minste of geringste vorm van marktdominantie is veel te veel, en schadelijk voor de democratie.

Geen hek

Wat kunnen we nog meer doen om culturele markten te 'normaliseren' en te ontdoen van al te dominante krachten? We komen dan al snel uit bij het copyright, of auteursrecht zoals dat heet in de continentaal Europese traditie. Kijk kritisch of dit nog wel van deze tijd is. Een van de vele bezwaren die er aan kleeft is dat het met name investeringsbescherming geeft voor het produceren van bestsellerboeken, blockbusterfilms en sterren. Die duwen al de overige artistieke creaties en uitvoeringen – de feitelijk bestaande rijke culturele diversiteit die duizenden kunstenaars en kunstenaressen te berde brengen – naar de randen van de markt. Al dat werk van die vele artiesten bestaat wel, maar niet in het bewustzijn van het merendeel van de bevolking. Vandaar dat er geen vraag naar is. Dan komen we in een vicieuze cirkel terecht: wat door veel marketing beroemd gemaakt is, daar beperkt de keuze zich toe. Met als noodlottig gevolg dat we veel passieve consumenten hebben, maar te weinig burgers die actief zelf kiezen wat cultureel van hun gading is.

Het copyright of auteursrecht heeft nog een ander fundamenteel bezwaar – los van dat het in het digitale tijdvak niet te handhaven valt zonder criminalisering en vele schendingen van de privacy van burgers. Dat bezwaar is dat we een werk van een kunstenaar niet mogen veranderen, of beter gezegd niet mogen weerspreken in het werk zelf. Feitelijk moeten we nu – wederom als passieve consumenten – aangaan hoe een werk ons aangeboden wordt en mogen ons niet indenken dat het wel eens heel anders zou kunnen klinken, of een ander einde zou kunnen hebben, of een andere

ideologische lading. In geen cultuur in de wereld, tot ergens in de achttiende eeuw in Europa, was het verboden om een artistiek werk te adapteren of er een andere wending aan te geven. Er was een voortdurende dialoog met alles wat voordien gemaakt was, en het was vaak ook een eer voor een kunstenaar als zijn of haar werk geïmiteerd werd.

In de huidige westers gedomineerde wereld daarentegen, bevroren we onze cultuur door het toepassen van het auteursrecht. Daardoor kan er een eigenaar bestaan van een werk die een hek mag plaatsen rond 'zijn' of 'haar' creatie. De realiteit gebiedt te zeggen dat ik ongelooflijk veel respect kan hebben voor wat een kunstenaar heeft voortgebracht, maar het gaat vele bruggen te ver om te denken dat het volstrekt origineel is – immers al het werk bouwt voort op wat daaraan voorafging. Door het misverstand van de absolute originaliteit wordt het werk omhult met een absoluut, intellectueel eigendomsrecht. Op alle gebieden in onze samenlevingen overdrijven we eigendomsrechten nogal sterk, maar zeker op cultureel terrein. Het eigendomsrecht op cultureel werk verhindert ons als burgers op een democratische wijze met elkaar te communiceren over culturele inhouden die over ons zijn uitgestort en die grote invloed hebben op ons denken en handelen. Ziehier, een extra reden om het auteursrecht of copyright ten einde te brengen.

Laten we nu onze blik weer op de culturele markten richten. Daar hebben we, door onze interventies, een grote mate van vrijheid in aangericht. De knellende banden van het auteursrecht of copyright hebben we ongedaan gemaakt, en we hebben de markt genormaliseerd door het mededingingsrecht in te zetten tegen ondernemingen die die markten domineren. Wat zien we dan gebeuren? Op die echte vrije markt is er, economisch, ruimte voor heel veel kunstenaars en kunstenaressen om een behoorlijk inkomen te verdienen, veel meer dan nu het geval is.

Het hoeft geen betoog dat een land als Nederland niet op eigen houtje zulke vrije markten tot stand kan brengen, althans maar zeer ten dele. Daar is veel internationale samenwerking, overtuigingskracht en gedrevenheid voor nodig. De tijd is er rijp voor, nu het neoliberalisme en het ongeremde geloof in markten in diskrediet geraakt is. Hoe culturele markten gaan functioneren, onder de nieuwe voorwaarden die ik hier geformuleerd heb, beschrijf ik, samen met Marieke van Schijndel, in ons in 2009 verschenen *Adieu auteursrecht, vaarwel culturele conglomeraten*.

Schatkist

Als wat ik voorstel zou gebeuren, is er dan nog behoefte aan subsidies voor de kunsten? Dat is de derde vraag die ik me in de aanvang van deze beschouwing stelde. Mijn antwoord is: uiteraard veel minder. Veel artistieke ondernemingen redden het dan redelijk wel op de markt. Toch zullen er, desondanks, culturele expressies over blijven die het op geen enkele 'genormaliseerde' markt zullen maken. Waar kunnen we zoal aan denken? Het eerste dat me te binnenschiet is kunstonderwijs aan kinderen. Ouders willen meestal dat hun kind leert muziek maken, filmen, fotograferen, theater spelen, tekenen, of wat dan ook op het gebied van de kunsten. Als we niet willen dat alleen rijke ouders zich dat kunstonderwijs voor hun kinderen kunnen veroorloven, dan

George Grosz: 'Der Agitator'
1930 (Stedelijk Museum Amsterdam)

T/m 5 december loopt de expositie 'George Grosz: Schwarzer Champagner und Blutiger Ernst' in Museum De Fundatie in Zwolle. Zie www.museumdefundatie.nl.

moet daar vanuit de algemene middelen aan bijgedragen worden.

Om het onderwijs op die gebieden te geven moeten er kunstenaars zijn die het vak van kunst maken verstaan en daar ervaring in hebben. Zoals we gezien hebben zal een groter aantal dan nu het geval is het op de markt zelf kunnen redden. Waar er hiaten vallen moeten we er toch zorg voor dragen – ook financieel en infrastructureel – dat kunstenaars hun vak kunnen praktiseren en leren om dat te kunnen overdragen. Vervolgens wemelt het in Nederland van de mensen die als amateur kunst maken. Zij vragen begeleiding van professionals om met groter plezier en vaardigheid hun muziek te maken, hun teksten te schrijven, hun theater te spelen, hun films te draaien, te ontwerpen, te schilderen, enzovoorts. Ook daarvoor moeten we er actief op toe zien dat zulke begeleidende professionals in voldoende mate beschikbaar zijn, en hun talent en vaardigheden in de praktijk hebben kunnen aanscherpen.

Onvermijdelijk komen we dan toe aan de culturele infrastructuur – theaters, musea en dergelijke – die nodig is om gemaakte kunst te vertonen. Ook op 'genormaliseerde' markten zal daar meestentijds geld bij moeten, net als bij sommige kunstvormen die nu eenmaal duur zijn en op geen enkele manier bij de kassa terugverdiend kunnen worden. Denk bijvoorbeeld aan opera of aan festivals waar heel veel mensen van genieten. Voor radio en televisie hebben we behoefte aan kunstenaars die gepokt en gemazeld zijn in hun vak. Waar anders leert men dat dan in de praktijk? Dat vallen en opstaan is vaak economisch niet succesvol. Zulke leerprocessen kunnen ook aangeduid worden als *Research and Development*. Om artistiek werk te krijgen dat een hoog niveau heeft en waar heel veel mensen aan verslingerd kunnen raken, moeten er nieuwe wegen in het maken, en ook het presenteren van kunst uitgeprobeerd worden. Bij de meeste *R&D* moet geld bij – het redt het niet zelfstandig op de markt, en toch hebben we het voor de toekomst nodig.

Als we als land een buitenlands beleid willen voeren dat enige betekenis heeft, dan wordt dat omgeven met artistieke presentaties, en ook ondernemingen willen tonen wie ze zijn door, onder meer, deel te nemen aan het kunstleven. Ziedaar een grote vraag om kunstenaars die een hoge graad van kunnen bereikt hebben. Maar laten we wel wezen, dat voldragen talent is hen niet komen aanwaaien: vaak tegen de stroom in en onder economisch onmogelijke omstandigheden hebben ze het vak geleerd. Als samenleving daar aan bij te dragen, financieel en infrastructureel – ook door kunstonderwijs – loont de relatief geringe investering.

Voor sommige kunstvormen die nu subsidie krijgen kan opgemerkt worden dat die niet door een doorsnee van de bevolking bezocht worden. Is dat een probleem? Ja en neen. Het is natuurlijk het mooist als iedere burger of burgeres profiteert van wat uit de gemeenschappelijke schatkist bijgedragen wordt. Hoewel, dat moeten we ook niet overdrijven. Wie fietst gebruikt de tram of de snelweg niet, of nauwelijks, maar betaalt er wel aan mee. Mensen die niet van voetbal houden ontkomen er niet aan om bouw en onderhoud van stadions en de inzet van bataljons politie bij risicomatches mede te financieren. En zo zijn er honderden voorbeelden dat niet elke staatsuitgave elke ingezetene van

land of stad direct ten goede komt. Uiteraard mogen overheden wel een inspanningsverplichting vragen van ontvangers van subsidies dat hun werk ten nutte komt van de gehele goegemeente.

Laten we de vergelijking met fundamenteel wetenschappelijk onderzoek maken. Het nut daarvan zal zich niet de volgende ochtend op het ontbijtbordje van alle Nederlanders presenteren. Zo hebben sommige kunsten ook een voortrekkersrol. De doorwerking naar bredere lagen van de bevolking ligt in het verschiet, maar is er niet instantelijk. Laten we ondertussen blij zijn dat er publiek is dat het, door zijn aanwezigheid en reacties, mogelijk wil maken dat uitzonderlijk artistiek werk en talent tot wasdom kan komen. Zonder dit publiek – ook als het aanvankelijk een gering deel van de bevolking is – zou in onze samenlevingen artistiek gesproken schraalhans keukenmeester zijn, en daar is niemand bij gebaat. Dan is het niet zo een probleem dat dat publiek, dankzij de subsidiëring van bijvoorbeeld een voorstelling, niet de kostprijs betaalt.

Bovendien is het zeer waarschijnlijk dat heel veel mensen een aanmerkelijk meer diverse keuze gaan maken als de marktverhoudingen fundamenteel veranderen, zoals ik hierboven bepleit heb. In een normalere markt, waar geen marktdominantie bestaat en waar giga-investeringen niet het cadeautje van bescherming door copyright krijgen, zijn alle ogen en oren niet meer gericht op die enkele ster, en kiezen mensen uit een veel groter en rijker gesorteerd aanbod. Dus zijn er dan minder artistieke expressies waar subsidie bij moet. En als de markt het dan toch laat afweten, dan zijn er verschillende redenen, zoals aangegeven, om van overheidswege bij te springen om de diversiteit en de voortrekkersrol van de kunsten zeker te stellen.

Veel van wat ik tot nu toe genoemd heb, waar subsidie bij moet, valt uit te leggen. Een misschien veel moeilijker punt om voor het voetlicht te brengen is de kunst die tegendraads is. Muziek die sommige mensen walgelijk in de oren klinkt, of theatervoorstellingen waar raar gedaan wordt, of kunsten die moreel of politiek verwerpelijk gevonden worden. Als die het op de markt redden, des te beter. Gesteld dat dat niet lukt, bijvoorbeeld omdat onbekend onbemind maakt en er – vooralsnog – onvoldoende publiek is om het budget in balans te brengen, wat dan? Dat is dan de prijs van de democratie: niet alle vogeltjes zijn hetzelfde gebekt. Met veel overtuigingskracht moeten we het kunnen bestaan van afwijkende opinies en culturele expressies, tot het bittere einde, blijven verdedigen, ook als dat wat geld uit de gemeenschapskas zou kosten.

=

Literatuur

Joost Smiers en Marieke van Schijndel, *Adieu auteursrecht, vaarwel culturele conglomeraten*. Den Haag, Boom Uitgevers 2009.

Links en de formatie

Het was gedurende die moeizame ‘paarsplusfase’ in de formatie, begin juli, toen ik tegen een bevriende groenlinkser de wat overdreven verzuchting slaakte: “de *bottomline* is dat ik door fatsoenlijke mensen bestuurd wil worden, en dan komt de rest wel goed”.

We zijn maanden verder en de vorming van een rechts kabinet met formele steun van Geert Wilders is na het nodige heen en weer geknoei bijna rond. We krijgen dus “met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid” een kabinet en een regeerakkoord dat overeind wordt gehouden door een éénmanspartij met 24 zetels die het ongekend vernederende en schofferende scheldwoord ‘kopvodden’ parlementaire status heeft gegeven, die een bevriend staatshoofd voor ‘total freak’ heeft uitgemaakt, die een ander bevriend staatshoofd in verlegenheid brengt door op uitnodiging van een echte freak deel te nemen aan het protest tegen de bouw van een islamitisch centrum in de buurt van Ground Zero en die, in strijd met de grondwet, over wil gaan tot etnische registratie. Niks fatsoenlijk dus! En er ligt een regeerakkoord, waarbij volgens Rutte “rechts Nederland de vingers kan aflikken”.

links

En Groenlinks begon nog wel zo optimistisch: we wilden eindelijk weer eens zetels winnen en we wilden een reële kans op regeringsdeelname. Die winst kwam er: van zeven naar tien, en met de winst van D66 verdubbelde de progressief-vrijzinnige stroming tot twintig zetels, eentje minder dan het CDA. Dus ingezet op paarsplus, met een tactische verwerping van de zogenaamde middenvariant. En toen ontrolde zich wat je zonder veel overdrijving kan aanmerken als een horrorscenario: na het afschieten van paarsplus, en het nog steeds tactisch buiten de deur houden van de middenvariant, pakte rechts, na een voorzet van Ruud Lubbers onder leiding van Ivo Opstelten het formatiestokje op, om het, met een korte onderbreking (de zogenaamde Klinkhoest), niet meer uit handen te geven. Een minimale bezuinigingstarget van achttien miljard, geen lastenverzwaring, geen inkomsten uit de aanpak van de woningmarkt en de mobiliteit, met steun van de PVV, die alle bovenvermelde onfatsoenlijke opvattingen mag blijven ventileren, want “we accepteren elkaars verschillen van inzicht”.

Zover is het dus gekomen, een kabinet als de politieke belichaming van de opgestoken middelvinger: fuck de multiculturele samenleving, fuck de linkse hobby’s, fuck de softies, fuck de verzorgingsstaat, fuck Europa en vooral fuck de islam. Het is nog steeds onvoorstelbaar dat de VVD en het CDA wel met zo’n blondgepruikte middelvinger verder willen en niet met de door en door fatsoenlijke Job Cohen. En ik worstel al weken met de vraag hoe het zo ver heeft kunnen komen en wie daarvoor verantwoordelijkheid moeten nemen. Natuurlijk, Rutte en Verhagen: ze zijn willens en wetens in zee gegaan met iets dat ze gedogen noemen, maar dat hen in feite in de houdgreep heeft. En ze zeiden erbij “wacht op het resultaat”, terwijl het kwaad al geschied was.

Maar hoe zit het met onze eigen leiders: Cohen, Halsema en Pechtold? Hun kennelijke strategie roept een aantal klemmende vragen op. Kan het zijn dat zij te strak op paarsplus zijn gaan koersen? Kan het zijn dat zij in eerste instantie de middenvariant hebben afgehouden in de veronderstelling dat de rechtse variant zou stranden?

Kan het zijn dat zij erop gokten dat daarna hetzij paarsplus terug zou komen, hetzij de middenvariant met een versterkte positie van links?

Kan het ook zijn dat in dat afhouden van de middenvariant, en vervolgens in het debat over het resultaat van de informatie Lubbers, door onze (begrijpelijk gefrustreerde) leiders zodanige bejegeningen zijn geuit aan het adres van CDA en VVD dat, zo er al een kans was op andere varianten, die daarna voorgoed verkeken waren? En kan het zijn dat het nu gehanteerde argument dat de VVD van het begin af aan op rechts heeft gekoerst en nooit een andere variant heeft gewild een opzichtig argument achteraf is? Een argument dat trouwens verdacht veel lijkt op het argument drie jaar geleden toen Groenlinks afhaakte omdat het CDA toch niet met Groenlinks in zee wilde. Het is de bekende reflex om vanwege de verwachting afgewezen te worden, zélf maar uit te stappen.

Als de VVD alleen maar over rechts wilde had de VVD gedwongen moeten worden dat meteen ook met zoveel woorden zelf te zeggen!

Hoe dan ook, mijn *bottomline* is aan gruzelementen, ik dreig geregeerd te gaan worden door niet fatsoenlijke mensen, ik ben daarover beschaamd en geschokt, en ik zit met het knagende gevoel dat door 'ons' niet alles uit de kast is gehaald om dat te voorkomen. Er wordt serieus onderhandeld met een partij die onfatsoenlijke opvattingen heeft, en die toestemming kreeg om ondanks formele binding aan een te vormen kabinet die opvattingen te blijven uiten. Dát op zich zelf, nog afgezien van de uitkomst, is het schokkende. Een politieke norm is door dat onderhandelen niet een beetje opgeschoven, maar wezenlijk verlegd. Ooit maakte ik een debat mee waar een ondernemer uitriep: "OK, ik ben een kapitalistische klootzak, maar ik wil zaken met je doen", waarop de aangesprokene riposteerde: "als je van jezelf al toegeeft dat je een kapitalistische klootzak bent dan ga ik toch geen zaken met je doen?"

Er is nog iets anders dat me dwars zit. Gedurende de hele formatie, en vooral gedurende die paarsplusfase, heeft Groenlinks zich muisstil gehouden. Natuurlijk, de onderhandelaars waren aan radiostilte gebonden, dat snapt een kind. Maar als je weet dat er tussen de vijftien en twintig miljard bezuinigd moet worden, dat dan de grote uitgavenclusters in beeld zijn, de zorg, de sociale zekerheid, de internationale samenwerking, het gemeente- en provinciefonds, als je weet dat duurzame investeringen onder druk komen te staan, als je op je klompen kunt aanvoelen dat veel publieke taken doorgeschoven dreigen te worden naar de markt en de *civil society*, dan kun je je toch niet stil houden? Dan organiseer je bijeenkomsten, fysiek en virtueel, dan raadpleeg je al je deskundigen om te kijken of er alternatieven zijn, dan zet je onderzoeken in gang, dan verhef je je stem! Niets van dat alles is gebeurd, tenzij in beperkte, besloten gremia, waarvan ik het bestaan niet ken. Dat laatste is trouwens geen excuus, want de zin van het organiseren van 'rumour around the brand' is nou juist dat het 'in the open' gebeurt, je mobiliseert de publieke opinie, althans je laat zien dat je dat tenminste probeert. Je laat zien dat het publieke ertoe doet. Groenlinks heeft een enorm potentieel aanstormend en gearriveerd talent, dat kun je benutten, nee dat moet je benutten als de nood aan de man is. 'Een ideeënpartij op zoek naar macht' luidt een slogan van Groenlinks. Ergens in die zoekpartij is volgens mij iets verloren gegaan...

(20 september 2010)

rechts

Lessen in dire

Wie het gedachtegoed van de directe democratie aan rechts overlaat, laat de vrijheid verkommen tot een privilege van een kleine bevoorrechte groep en laat de meerderheid van de burgers rechts liggen. Bouwstenen voor een theorie van de directe democratie.

Alle Europese democratieën bevinden zich op dit moment in een diepe crisis. Ze moeten dringend worden gerestaureerd, gerenoveerd en gerevitaliseerd. Paradoxaal genoeg vergemakkelijkt de crisis niet bepaald de discussie over de oorzaken en remedies. Gelukkig zijn er nauwelijks politici die de crisis met ondemocratische middelen willen overwinnen; de meeste proberen terecht de democratie te democratiseren, zodat ze effectiever en geloofwaardiger wordt en haar vleugels met meer macht kan uitslaan.

Het is niet eenvoudig antwoord te geven op vraag wat 'democratisering van de democratie' precies inhoudt. Te lang hebben we nagelaten het debat te voeren over de betekenis van de begrippen van democratie, terwijl die toch voor ons allemaal van wezenlijk belang zijn. We zijn er aan gewend alleen nationale debatten te voeren en nemen al te vaak genoegen met beperkte en grotendeels nietszeggende informatie over elkaar. Vooral de kleine en Midden-Europese landen weten veel te weinig van elkaar en datgene wat ze weten is meestal niet veel meer dan wat holle frasen, voornamelijk afkomstig van de grotere landen. De substantie en de centrale inhoud van de oude begrippen democratie, soevereiniteit, vrijheid en gerechtigheid zijn alom te lang verwaarloosd.

Catalaans voetbal

Populistische partijen als die van Geert Wilders beroepen zich op directe democratie en verpesten daarmee dit gedachtegoed. Wilders beweert wel dat hij namens het volk spreekt, maar omdat er

in Nederland nauwelijks referenda worden gehouden, is dit nergens op gebaseerd.

De enige verklaring die ik althans kan bedenken voor het feit dat Nederlandse linkse en groene partijen zich afkeren van de ideeën en concepten van directe democratie, is dat Geert Wilders ze instrumentaliseert en misbruikt. Maar ook Wilders houdt waarschijnlijk van Nederlands voetbal en dat is desondanks geen reden voor linkse en groene Nederlanders om nooit meer naar voetbal te kijken. Integendeel. Alle Europeanen waarderen het door Johan Crujff opnieuw uitgevonden en in de praktijk gebrachte voetbal zelfs en misschien wel juist dan, wanneer het door Catalaanse Spanjaarden beter wordt beheerst dan door de huidige spelers van Oranje. Met andere woorden: het geknoei met directe democratie door Geert Wilders is geen reden om ertegen te zijn. Als Wilders directe democratie inzet voor nationalistische doeleinden en net doet alsof hij persoonlijk de alleenheerschappij heeft over de betekenis van directe democratie, dan betekent dat nog niet dat wij de directe democratie ter discussie moeten stellen of zelfs moeten afwijzen. We moeten ons integendeel de vraag stellen wat directe democratie in werkelijkheid inhoudt. Dan zou namelijk duidelijk worden dat we de reductie en misbruik van directe democratie door Wilders moeten afwijzen en niet de directe democratie op zich.

Een bezinning op de filosofie van de directe democratie is hard nodig. Op grond van de onzalige ervaringen die Nederland met het vermeende referendum over de vermeende Europese grondwet heeft opgedaan, heb ik de indruk dat Wilders op dit moment niet de enige is in Nederland die verschillende zaken met betrekking tot directe democratie niet goed begrijpt. Vermeend, omdat het referendum veelmeer een plebisciet was, dat wil zeggen een door regering en parlement uitgeschreven volksraadpleging en omdat het zogenaamde Europese grondwet in feite een verdrag was, dat alleen vanwege het betere imago van het woord het niet verdiende etiket grondwet kreeg opgeplakt. Hiermee hielp men zowel de directe democratie als het project van een echte Europese grondwet van de wal in de sloot. Eigenlijk zou je Wilders bijna

dankbaar moeten zijn dat hij ons ertoe aanzet na te denken over de vraag wat directe democratie nu precies is. Hopelijk kunnen we dit binnenkort ook doen wat betreft de Europese grondwet. Want de democratie zal alleen dan de huidige crisis kunnen overwinnen, wanneer ze transnationaal wordt. Dat wil zeggen wanneer ze op zijn minst in een echte Europese grondwet verankerd wordt. Met andere woorden: de huidige crisis van alle nationale, Europese democratieën is tweeledig: enerzijds zijn de bestaande democratieën te indirect, want ze beperken zich te veel uitsluitend tot verkiezingen en anderzijds zijn ze te nationaal en daardoor niet in staat om de allang transnationaal optredende economische en financiële machten in toom te houden. Daarom moeten ze worden uitgebreid met directdemocratische elementen én transnationaal worden, in de eerste plaats Europees.

Ik beperk me hier nu verder tot de directe democratie en doe dat in de vorm van dertien stellingen. Wie ze te theoretisch vindt, herinner ik aan het inzicht van Immanuel Kant dat er niets praktischer is dan een goede theorie. Die helpt ons namelijk de werkelijkheid beter te begrijpen en vooral in te zien hoe we die werkelijkheid kunnen verbeteren. Of anders gezegd: wie denkt dat hij de directe democratie moet afwijzen vanwege Geert Wilders, die laat alleen maar zien hoe weinig hij van het wezen van directe democratie begrijpt.

Dertien bouwstenen

1 In een directe democratie wordt politieke macht beter en op een vriendere manier verdeeld. Er berust meer macht bij de burgers, die niet alleen invloed hebben wanneer ze hun stem uitbrengen. Ook tussen verkiezingen heeft een kleine minderheid (bijvoorbeeld twee procent van alle kiesgerechtigden) het recht en de mogelijkheid om de delegatie van politieke macht aan vertegenwoordigers op te zeggen en op een concreet besluit van het parlement een referendum te eisen. In een directe democratie hebben kleine groepen burgers bovendien het recht om op elk moment concrete wets- en grondwetswijzigingen voor te stellen (volksinitiatieven) waarover eveneens per referendum wordt besloten.

cte democratie

2 Op grond van dit principe worden al meteen enkele misvattingen van Geert Wilders zichtbaar: de directe democratie vergroot niet de macht van de enkeling en het is niet de bedoeling dat degene die de macht hebben zich met behulp van suggestieve vragen de legitimering weten te verschaffen die hen niet toekomt. Hier ligt precies het verschil tussen een directe democratie die de democratie democratiseert en een autoritair opgelegde en in feite ondemocratische volksraadpleging, waarmee dictators, van Napoleon tot Hitler en Pinochet, altijd al graag flirtten.

3 In een directe democratie is de parlementaire democratie een onmisbaar instituut en geen tegenstander. Eén van de kwaliteitskenmerken van een goed ontworpen directe democratie is precies de vraag hoe de indirecte en de directe democratie op elkaar inspelen. In een goed functionerende directe democratie kan het parlement op elk volksinitiatief met een tegenvoorstel reageren, net als burgers door middel van een constructief referendum een alternatief kunnen aandragen voor een bepaald door het parlement besloten wetsartikel. Het gaat bij een referendum dan niet enkel en alleen om ja of nee, maar er zijn varianten die een genuanceerde discussie over een bepaald onderwerp mogelijk maken.

4 In een directe democratie maakt een groep burgers voorstellen voor wets- en grondwetswijzigingen voor alle burgers. Daarover wordt in een geheime stemming besloten. Het gaat dus niet om plebiscieten – volksraadplegingen – noch om personen. Stemmingen over zaken hebben een volstrekt andere logica dan die over personen. Evenmin om basisdemocratie of vergaderingsdemocratie, want daar zijn de mogelijkheid tot manipulatie veel te groot.

5 Een referendum in een directe democratie is geen ‘bevraging’ van het volk, geen instantbeslissing en evenmin een opiniepeiling. Aan een referendum gaat een lang, veelsoortig, reflectief en communicatief proces van meningsvorming vooraf. Tempo en duur zijn secundair, de kwaliteit van de communicatie en van het proces van meningsvorming staat voorop.

6 De ziel van de directe democratie is communicatie. Steeds weer debatteert de samenleving over open en controverser vragen en vormt zich daarover een mening. De mensen worden niet slechts bevraagd, ze vinden ook gehoor, precies datgene wat de meeste vandaag in de democratie missen.

7 De kwaliteit van de directe democratie hangt af van de manier waarop ze wordt vorm gegeven, de manier waarop ze wordt begrepen en ingebed in haar omgeving en de manier waarop ze zich verhoudt tot het parlement en de grond- en mensenrechten. De tirannie van de meerderheid wordt alleen verhindert door middel van respect voor de grond- en mensenrechten.

8 In een referendum beslist de meerderheid; geen stem telt zwaarder dan een andere, zoals het geval zou zijn wanneer er een bepaalde opkomst is vereist om het referendum geldig te maken. Hoe vernietigend dat laatste werkt kunnen we uit Italië leren, waar Berlusconi dankzij dit soort opkomstdrempels de directe democratie kan beheersen en manipuleren. Zijn optreden kan echter evenmin als argument tegen de invoering van directe democratie worden gebruikt, maar is juist een reden om deze zo in te richten dat ze niet door autoritaire politici kan worden misbruikt die het niet te doen is om het vergroten van de vrijheid voor allen, maar alleen van hun eigen macht.

9 Een directe democratie maakt het mogelijk bij iedereen de interesse te wekken die noodzakelijk is voor verandering en verhindert dat marktbelangen en andere machtsaspiraties de agenda en discussies in het publieke domein bepalen.

10 De macht die burgers in een directe democratie verwerven is de mogelijkheid om publieke ruimte te creëren, ook dan en daar, wanneer en waar de mensen die het heft in handen hebben in een land dat niet willen.

11 Financiële bronnen moeten inzichtelijk gemaakt worden en in evenwicht gebracht kunnen worden.

12 Een fijn vertakte directe democratie draagt bij aan die kwaliteiten die een moderne samenleving het dringend nodig heeft: collectieve leerprocessen, maatschappelijke integratie van pluraliteit zonder dwang, identifiëtiemogelijkheden en het verwerven van identiteit.

13 Bovenal zorgt een directe democratie voor meer vrijheid in de oorspronkelijke republikeinse zin: ieder die een bepaald besluit aangaat, is ook bij het besluitvormingsproces betrokken. Iedereen heeft de mogelijkheid om met anderen de levensomstandigheden vorm te geven die allen aangaan. De meeste mensen zijn daartoe vandaag de dag beter in staat dan tweehonderd jaar geleden, toen deze eisen aan de democratie werden geformuleerd. Dat veel mensen tegenwoordig hun politieke vaardigheden niet kunnen inbrengen is één van de redenen waarom zovelen gefrustreerd zijn over de huidige democratie. Het zou een enorm verlies aan maatschappelijke energie en maatschappelijke betrokkenheid betekenen wanneer deze klachten niet serieus worden genomen. De democratisering van de democratische instituties maakt het de samenleving mogelijk deze energie en betrokkenheid ook daadwerkelijk te gebruiken.

=

Andi Gross is graag bereid zijn stellingen in Nederland te komen toelichten en eventueel verdedigen. Wilt u hem uitnodigen, neem dan contact op met de Helling.

Zie ook www.coe.int en www.andigross.ch voor meer lezingen en artikelen van Andi Gross in verschillende talen.

Uit het Duits vertaald door Erica Meijers. Zie voor de oorspronkelijke tekst www.dehelling.net.

Irak (Tikrit), augustus 2003. Democratie als exportproduct: veronderstelde terroristen worden door Amerikaanse soldaten in de zogenoemde 'olifantenloop' naar een gevangenis op een legerbasis gebracht.

Foto: Geert Van Kesteren (HH).

Rik Delhaas

Pechvogels en Gelukszoekers. Leven in de Afrikaanse stad

Amsterdam, Contact 2010.

Democratie hoort bij een verstedelijkte samenleving; ook in het minste verstedelijkte continent grijpt de urbanisatie om zich heen: de schatting is dat haar stadsbevolking van 294 miljoen in 2000 zal verdubbelen tot 742 miljoen in 2030. Veruit het grootste deel van Afrika's stadsbevolking leeft in krotten en de toch al belabberde infrastructuur van de steden zal nog meer verslechteren. Een belangrijk onderwerp dus waarvoor journalist Rik Delhaas aandacht vraagt in dit boek. Hij schetst verhalen die schrijnende portretten en rapportages opleveren van het leven van alledag voor veel Afrikanen. Bijvoorbeeld het verhaal van een Keniaanse jongen die zijn dromen najaagt, maar eindigt als fruitverkoper in een krotje. Maar ook maakt Delhaas een radioachtige reportage over de verkeerssituatie in Kampala. Tussendoor staan in de geest van Calvino dromerige schetsen van historische Afrikaanse steden. Het boek leest als een roman, de uitgever noemt het literaire non-fictie en dat is het.

Natasja van den Berg

Ted van de Wijdeven & Frank Hendriks

Burgerschap in de doe-democratie

Den Haag, NICIS Institute 2010.

Dit boek is een pleidooi om democratie niet alleen te zien in klassieke termen van volksvertegenwoordiging en referendum, maar om aan te sluiten bij de leefwereld van mensen in buurten, wijken en straten. Daar waar de politiek niet vaak komt, maar waar wel van alles wordt 'gedaan' om die leefwereld vorm te geven. Het gaat om bewonersinitiatieven, waarmee burgers volgens de auteurs ook een politiek standpunt innemen zoals de spreekwoordelijke buurtbarbecue en de gezamenlijke buurtpreventie. De term 'actief burgerschap' wordt door hen vervangen door 'productief burgerschap'.

De auteurs geven een mooie inkijk in de dynamiek van het maatschappelijk middenveld in de wijk.

Het boek is zeker inspirerend voor politici, beleidsmakers en professionals die zich bezig houden met participatie in de wijkaanpak, maar de verwachtingen van de auteurs ten aanzien van de democratiserende werking van deze vorm van productief burgerschap zijn soms te hooggespannen.

Mandy Ridderhof de Wilde

Denken over democratie. Ingangen en uitwegen

Amsterdam, Boom 2010.

Ook het zomernummer van S & D, het maandblad van het wetenschappelijk bureau van de PvdA, is gewijd aan democratisering, met bijdragen van onder andere Hans Engels van D66, Cees Veerman van CDA, Dick Pels van Groen-Links en Ed van Thijn van de PvdA. Aan de orde komen vragen als 'werkt onze democratie nog naar behoren?', 'mist de politiek een ideologie?' En 'Is onze Grondwet wellicht achterhaald?' De gebruikelijke partijreflexen zijn herkenbaar bij de meeste auteurs, al zijn sommige wel kritisch ten opzichte van hun eigen achtergrond. Er wordt meerdere keren gepleit voor directe democratie, het vergroten van lokale inspraak, aanpassingen van het kiesstelsel en het versterken van de burgerparticipatie. Monika Sie Dhian Ho, directeur van de Wiarda Beckman Stichting, gaat in haar inleiding uit van vijf perspectieven: associatieve – consensus-, pendule-, kiezers- en participatiedemocratie. In de artikelen zijn deze echter niet goed terug te vinden.

Lonneke Bentinck

Dagboek van een onderhandelaar

Amsterdam, Van Gennep 1978.

Uit de oude doos, maar hoogst actueel. Van dag tot dag beschrijft PvdA onderhandelaar Ed van Thijn de slepende en mislukte kabinetsformatie van 1977. Althans, een mislukking voor de PvdA: de sociaal-democraten wonnen de verkiezingen glansrijk, maar van regeren kwam het niet. Het ketste uiteindelijk af op de ego's, namelijk op de portefeuillesverdeling. In een tweede poging was het CDA aanzet. Binnen *no time* stond de koningin op het bordes met aan haar zijde premier Van Agt (CDA) en vice-premier Wiegel (VVD). De sociaal-democraten konden zichzelf wel voor de kop slaan. En terecht. Hoe heeft de PvdA ruim dertig jaar later dezelfde fout kunnen maken? Zij had de VVD en het CDA niet opnieuw vrij spel moeten geven. Straks hebben we naast premier Rutte en vice-premier Verhagen een schaduw vice-premier Wilders. Iedereen, maar in het bijzonder de sociaal democraten onder ons, opgelet: lees dat boek!

Noortje Thijssen

DE HELLING DIGITAAL

De volgende artikelen zijn te downloaden op www.dehelling.net

Mandy Ridderhof de Wilde

Gemopper in de democratische leegte. Bewonersinitiatieven in de Vogelaarwijk aanpak.

Het zijn "de mensen die de wijken maken", aldus het Actieplan Krachtwijken 2007. De Vogelaarwijk aanpak wil de complexe problematiek in achterstandswijken middels een meer democratische aanpak te lijf gaan. Zogenaamde bewonersinitiatieven hebben een belangrijke publieke taak te vervullen in het bevorderen van sociale cohesie en het bestrijden van sociaal en politiek wantrouwen. De vraag is alleen of dit mogelijk is. Een communaristische interpretatie van burgerschap botst op het (neo)republikeinse aspect van inspraak en politieke participatie, dat tekort komt in het beleid. Een bewoner zei daarom: "geef het volk brood en spelen, dan mopperen ze niet meer". In feite kweekt dit beleid een voedingsbodem voor teleurstelling en gebrek aan vertrouwen. Dan resoneert de echo van het gemopper nog luider in de democratische leegte.

Noortje Thijssen

40 jaar democratisering

Veertig jaar na het ontstaan van de democratiseringsbeweging in de jaren zestig, is er nog altijd sympathie voor de ideeën, evenals scepsis over het slagen ervan. Begin jaren zeventig stelde toenmalig PvdA-leider Joop den Uyl groot belang in de vernieuwing van het politieke bestel, dat meer zeggenschap en transparantie in zou moeten houden. Toch was hij sceptisch: versplintering aan de linkzijde zou voorstellen van vernieuwing in de weg staan.

Had Den Uyl gelijk? De democratiseringsbeweging had weinig succes, maar de oorzaken daarvoor zijn in de loop der tijd op heel verschillende plaatsen gezocht. En waar eerst voornamelijk de linkse partijen voor meer inspraak en zeggenschap pleitten, heeft inmiddels ook de rechterzijde deze idealen omarmd. Democratiseringsidealen leven nog steeds, maar hebben een andere rol in de samenleving gekregen. De vraag is of burgers ook daadwerkelijk meer inspraak gekregen hebben.

WB-Berichten

20 jaar GroenLinks

Dit jaar is het twintig jaar geleden dat GroenLinks werd opgericht. In 1990 gingen de Communistische Partij van Nederland (CPN), de Pacifistisch Socialistische Partij (PSP), de Politieke Partij Radikalen (PPR) en de Evangelische Volkspartij (EVP) gezamenlijk in deze nieuwe partijformatie op. Toch verliep de fusie niet gemakkelijk: sommige leden hadden moeite met 'links', anderen juist met 'groen'. Onder Paul Rosenmöller en Femke Halsema werd GroenLinks geleidelijk aan minder rood, maar niet minder groen. Deelname aan de regering is niet langer uitgesloten.

In *Van de straat naar de staat?* worden de geschiedenis en de ideologische ontwikkeling van GroenLinks beschreven en de kiezers en leden geanalyseerd. Na een vergelijking met andere groene partijen in Europa komen mogelijke scenario's voor de toekomst van GroenLinks aan de orde.

Boekpresentatie op maandag 22 november van 15.30 tot 18.00 met debat over de toekomst van GroenLinks. Zie voor meer informatie: <http://wetenschappelijkbureau.groenlinks.nl/>

Democratisering

Het WB wil het debat over democratisering in GroenLinks oppeppen, en is hiervoor op verschillende fronten actief. Op 11 september vond in Utrecht een bijeenkomst plaats over bestuurlijke herindeling en vernieuwing, ter voorbereiding van de Provinciale Statenverkiezingen, met een gesprek tussen Mariko Peters (de nieuwe woordvoerder bestuurlijke vernieuwing van de Tweede Kamerfractie), Henk Nijhof en Dick Pels. De laatste en Gerrit Pas bereiden een notitie voor over de noodzakelijke renovatie van het 'Huis van Thorbecke'. Ook is het WB betrokken bij de voorbereiding van de volgende Partijraadsbijeenkomst op 23 oktober in Utrecht. Die zal gaan discussiëren over de voors en tegens van het referendum, dat zoals bekend door het verkiezingscongres van april uit het programma werd geschrapt. Een van de leestukken hiervoor is het artikel van Dick Pels 'Referendum naar rechts?' in het zomer-nummer van *de Helling*. Zie ook zijn stuk over leiderschap en de 'wisselwerkingsdemocratie' in het voorjaarsnummer en het artikel 'GroenLinks en de populistische uitdaging' in de zomerspecial van *Socialisme & Democratie*.

Godsdienstvrijheid of vrij van gods-dienst?

De afgelopen jaren is religie weer volop een politiek thema geworden. Vormt religie een belemmering of juist een stimulans als het gaat om volwaardig burgerschap in onze samenleving? Doel van de conferentie is de visie van GroenLinks ten aanzien van religie in de samenleving aan te scherpen. De organisatoren, het Wetenschappelijk Bureau GroenLinks, platform De Linker Wang, de Eerste Kamerfractie GroenLinks en de Amsterdamse studentenwerkgroep 'religie en politiek' pleiten voor een tegelijkertijd open én kritische houding.

Met medewerking van o.a. Anton Zijderfeld, Henk Hag-oort, Lydia Helwig Nazarowa, Paul Scheffer, Leyla Çakir, Femke Halsema, Sophie in 't Veld (D66) en André Rouvoet (CU).

9 oktober 10.00-17.00. Toegang, inclusief lunch en afsluitende borrel: € 15 p.p. Inschrijven via <http://wetenschappelijkbureau.groenlinks.nl/religie-politiek>

Publieke omroep

GroenLinks pleit al jaren voor een nieuw omroepbestel dat onafhankelijk is zowel van de markt als de overheid, en dat de restjes van het verzuilde bestel met zijn levensbeschouwelijk geprofileerde omroepverenigingen definitief achter zich laat. We willen de argumentatie voor dit standpunt nog eens goed tegen het licht houden, ook vanwege de politieke en bezuinigingsdruk die de laatste tijd op 'Hilversum' wordt uitgeoefend. Is de taakstelling die voorzitter Henk Hagoort voor de publieke omroep formuleert, namelijk dat zij de verschillende bevolkingsgroepen moet verbinden, wel de juiste? Is culturele verheffing ouderwets of nog steeds een nastrevenswaardig ideaal? Kan de diversiteit van het aanbod op andere manieren dan via ledengebonden omroepverenigingen worden gewaarborgd? Het WB heeft een stagiaire aangetrokken die de huidige stand van het debat gaat opnemen, ter voorbereiding van een kritische WB-publicatie over de publieke omroep van de toekomst.

Publicaties WB

Ook te downloaden van <http://wetenschappelijkbureau.groenlinks.nl/>

Katinka Eikelenboom en Anna van Dijk, 'Kanaleneiland: veiliger, maar sociale achterstand duurt voort', website WB.

Dick Pels, 'GroenLinks en de populistische uitdaging', *Socialisme & Democratie* 7/8, 2010, pp. 61-68.

Noortje Thijssen, 'Rechts omarmt de verworvenheden van de linkse jaren zestig', website WB.

Josse de Voogd, 'Kiest Rutte voor het noorden of het zuiden?', *NRC-Handelsblad*, 15 juni 2010

Josse de Voogd, 'Bakfietsen versus Rolliiken; de Electorale Geografie van Nijmegen', in *De Groene Paperclip*, blad van GroenLinks Nijmegen, augustus 2010

Josse de Voogd, 'De electorale geografie van Nederland. Een veelkleurig mozaïek', in *Jaarboek 2010 Vereniging van Griffiers*, 17 september 2010.

MEDEWERKERS

Dick Pels · DIRECTEUR
Anne de Boer
Anna van Dijk
Katinka Eikelenboom
Erica Meijers
Gerrit Pas
Annie van der Pas
Noortje Thijssen

RAAD VAN ADVIES

Dirk Holemans
Lot van Hooijdonk
Henrike Karreman
Thomas Mertens
Tof Thissen

Postbus 8008
3503 RA Utrecht
030-23 999 000

www.groenlinks.nl

KORTINGS
BON

Voerman, G. (red.):
Van de straat naar de staat?
GroenLinks 1980-2010
ISBN 9789461053602

Standaard: € 24,50
Actieprijs: € 19,95
Korting: € 4,55

Actienr. 90r8399
Begin 15-11-10
Eind 15-02-11

Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

Deze zomer zijn we uit kamperen geweest in Siberië. Onder andere om de kinderen te laten zien hoe groot Rusland is. We hielden ons op rond het Baikalmeer, een reusachtig en vooral ijskoud meer. Zwemmen moet ergens anders. Ook rustig een boek lezen moet elders. Want het land is groot en kamperen mag overal, maar Russen zoeken elkaar graag op.

Dus wanneer zich op twintig meter van onze twee eenzame tentjes een familie van enige omvang nestelt, verbaast die opdringerigheid ons niet. Wel het volume van de radio. Na tien minuten haal ik verhaal bij de nieuwkomers. Of het zachter kan. Het gezin lijkt van het soort dat in Nederland alleen begeleid het huis uit mag: van alles tussen acht en tachtig en vermoedelijk is de helft een neef van zijn broer. Men knikt meewarig en draait de muziek zacht. Nog terwijl ik mijn hielen licht gaat de stereo weer open.

Deze scène herhaalt zich na tien minuten. Daarna gaat mijn vrouw om dezelfde vraag. Prompt blijft de radio uit. Ze komt me meewarig lachend halen. Het is gebleken dat men mij met mijn tweeweekse baard en mijn slechte Russisch voor een Kazak (lees: moslim) houdt. En daar luistert een Rus niet naar, dat moet ik begrijpen, verontschuldigt het opperhoofd van de stam zich tegenover mij, terwijl hij me aan hun tafel beladen met vlees, groente en drank

neerdrukt. Deze routine is ons bekend. Russen zijn op het opdringerige af gastvrij als ze in het wild rondlopen. We hebben nauwelijks een avond alleen doorgebracht. Afslaan van een uitnodiging gaat niet zonder onbeleefd te worden en uiteindelijk is het bezoek meestal lonend. Maar deze meute is ver heen. Ze zijn voor het eerst van hun leven op vakantie, negentig kilometer van huis en dat willen ze weten.

Taalhindernissen neemt men door extra luid te herhalen wat eerder gezegd werd. Cultuurbarrières zijn lastiger. Of ik mijn vrouw veel sla, is al snel de vraag. Mijn antwoord, 'alleen op maandag', leidt tot opgetrokken wenkbrauwen. Is het een grap of een praktische oplossing? Men komt er niet uit.

Onze zevenjarige zoon is mee en hij lijkt de enige die zich keurig vermaakt, met een leeftijdsgenoot. We constateren tevreden dat hij ook met de Siberische onderklasse kan spelen. Jammer dat onduidelijk blijft wie de ouders van het nieuwe vriendje zijn, maar het is toch weer een echte ervaring voor hem.

Een van de gezinsleden heet Waldemar. Hij vertrouwt me op geheimzinnige toon toe dat hij in Rotterdam is geweest. Als matroos. Hij staat op, wijst veelbetekenend op zijn blauwwit gestreept shirt, verzet een klein stapje om zijn algemeen evenwicht te bewa-

ren en valt vervolgens dwars door de met eten volgestapelde tafel. Die splijt netjes in tweeën, zodat Waldemar wat kan uitrusten op de grond. Een goed moment om te vertrekken. De volgende hoofdstukken uit deze Russische tragedie hoeven niet in het educatief programma.

Blijf, zegt de pater familias, we brengen Waldemar wel even naar bed. Die was toch al moe. En hij hijst de matroos overeind en mept hem zonder omhaal een klein tentje in, dat op kaakslag afstand staat. Maar Waldemar veert op uit de tent als een duikelaar. Niet één keer, niet twee keer: vader moet samen met een van de vrouwen flink op de zeemanschedel slaan voordat Waldemar zich niet meer laat zien. Vrolijk over koetjes en kalfjes babbelen leid ik in de tussentijd mijn zoon weg.

De volgende ochtend pleeg ik somber nazorg. Hebben we dagen gereisd om via de overvloed aan bijzondere natuur en unieke geschiedenis wat diepte aan zijn Russische referentiekader te geven, zul je zien dat die jongen voor het leven getraumatiseerd is door dit geweld. Zo neutraal mogelijk vraag ik: gisteravond nog een spelletje geleerd van je nieuwe kameraad? Nog iets bijzonders gezien? Ja, zegt zoonlief stralend, ze zeiden dat Waldemar moe was, maar het duurde nog best lang voor hij wilde slapen, het was net Tom en Jerry.

=

Waldemar is moe

MENNO HURENKAMP VANUIT MOSKOU

zij

Schoonmakers in actie: fysiek

Begin 2010 startte de FNV de landelijke maatschappelijk betrokken campagne 'SCHOON GENOEG!', waarin geïnteresseerd werd tegen de slechte behandelingen van schoonmakers en de hoge werkdruk. Een uitgebreid team zorgde ervoor dat de campagne onder de volle aandacht van politici, werkgevers, opdrachtgevers en collega-schoonmakers werd gebracht. Ze werkten volgens het 'organizing' model: een methode om werknemers op de werkvloer te organiseren en om via strategische campagnes druk uit te oefenen op werkgevers en opdrachtgevers. Door middel van mediagenieke en creatieve acties werd de druk opgebouwd, waarmee de campagne tegelijkertijd een kunstproject werd. Eén van de opvallendste acties was het maken van de grootste poetsdoek ter wereld. Deze werd en publiek aan elkaar genaaid, met op elk doekje een persoonlijke steunbetuiging voor de schoonmakers en was uiteindelijk meer dan tweehonderd vierkante meter groot. Ook werd de koperen kruimeldief – symbool van inhag werkgeverschap – uitgereikt aan de voorzitter van de OSB (Ondernemersorganisatie Schoonmaak- en Bedrijfsdiensten). Marnix de Klerk en Nina Mathijssen van ontwerpbureau takeaDETOUT.eu uit Utrecht verzorgden een belangrijk deel van de campagne. Aangezien de meeste schoonmakers migranten zijn en de Nederlandse taal niet altijd machtig, moesten zij een sterk symbool vinden dat elke cultuur aan zou spreken. Dit werd de gebalde vuist in de gele schoonmaakhandschoen (zie p.3).

Foto's: Rob Nelisse

& visueel

Theresse Baros

Eén van de vele schoonmakers die actief meedeed aan de acties van de FNV was de 43-jarige Theresse Baros uit Rotterdam. Behalve dat zij actie voerde voor een betere behandeling van de schoonmakers stond zij letterlijk model voor het sociale probleem en was ze terug te vinden op de getekende actieposter van de campagne. Baros werd geboren in Brazilië en kwam in 1995 in Nederland wonen. In het Sofia Kinderziekenhuis waar zij tien jaar lang werkte kreeg ze te maken met de slechte omstandigheden waaronder schoonmakers hun werk moesten doen. Door de hoge werkdruk bleek kwaliteit onmogelijk.

Volgens Baros maken de bazen misbruik van schoonmakers die geen of weinig Nederlands spreken, omdat die hun rechten niet kennen. Bij haar nieuwe werkgever, het ISS, besloot ze tot actie. Baros: "We moeten samenwerken. En als praten niet helpt, dan komt er een moment waarop het tijd is voor actie!" Ze diende een petitie met 28 handtekeningen in. De directie reageerde eerst met een dreigbrief, later werd er toch naar de schoonmakers geluisterd. Baros zelf werd echter uiteindelijk ontslagen door ISS. Op dit moment is zij op zoek naar werk maar "doordat ik niet goed Nederlands spreek, is dit erg lastig", aldus Baros.

